

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE TRABZON'DA DERNEK FAALİYETLERİ*

Ülkü KÖKSAL**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde dernekleşme faaliyetleri, Tanzimat Dönemi ile başlayan değişim ve dönüşüme paralel olarak ortaya çıktı. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında sosyal ve kültürel açıdan oldukça hareketli bir dönemin yaşandığı Trabzon vilayetinde çeşitli dernekler kuruldu. İttihat ve Terakki Cemiyetinin etkin olduğu bu süreçte sosyal ve kültürel amaçlı kulüplerden mesleki örgütlenmelere, yardım cemiyetlerinden spor kulüplerine kadar çeşitlilik arz eden bu derneklerin bir kısmı İstanbul merkezli cemiyetlerin şubeleri olarak faaliyet gösterirken bir kısmı da müstakil şekilde kuruldu. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yıllarında topladıkları bağışlarla genel merkeze destekte bulunan yardım dernekleri en ücra kaza ve nahiyelerde de teşkilatlanarak halkın desteğine başvurdu. Sosyal ve kültürel amaçlı dernekler bu alanda canlılık ve hareket katan örgütlenmelerdi. Derneklerin bir kısmı ise belirli meslek gruplarına yönelik olup mesleki dayanışmayı hedefledi. Bu çalışmada II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon'da kurulan derneklerin teşkilatlanma ve faaliyetlerine yer verildi.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Trabzon, Cemiyet, II. Meşrutiyet

II. ASSOCIATION ACTIVITIES IN TRABZON DURING THE CONSTITUTIONAL PERIOD

ABSTRACT

The activities of civil associations in the Ottoman Empire emerged in parallel with the change and transformation that began with the Tanzimat period. After the proclamation of the constitutional monarchy II, various associations were established in the province of Trabzon where social and cultural life was very active. Some of these associations, which range from social and cultural clubs to professional organizations, from charities to sports clubs, were active as branches of Istanbul-based societies while the others were founded as individual local units during the period that Committee of Union and Progress was influential over the country. During the Balkan Wars and World War I years, the charities had donated to the headquarters but after the constitutional monarchy II, these associations collected donations from people even on the fringes of the country. These social and cultural associations were organizations that brought liveliness and motivation to people. Some of the associations brought

* Gönderim tarihi:21.12.2018 Kabul tarihi:22.03.2019

** Dr. Öğr. Üyesi, KTÜ, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, TRABZON. ulkukoksal@gmail.com
ORCID: 0000 0003 0796 2491

specific occupational groups together and aimed at professional solidarity. This study deals with the organization and activities of the associations established in Trabzon during the second constitutional period.

Keywords Ottoman Empire, Trabzon, Society, the constitutional monarchy II, Civil Charity Associations

Giriş

Osmanlı Devleti'nde dernekleşme hareketleri 19. yüzyılın başında çoğunlukla dış ticarete açık liman şehirlerinde ortaya çıktı.¹ Modernleşme sürecinin getirdiği dönüşümün ürünleri olan dernek faaliyetleri Tanzimat Dönemi'nden itibaren artmaya başladı. 19. yüzyılın ortalarına kadar ağır bir seyir gösteren bu hareketler 1860-1880 yılları arasında sayı ve etkinlik alanları bakımından oldukça çoğalmıştı. II. Abdülhamit Dönemi'nde yönetimin sıkı kontrolünde tutulan cemiyet² faaliyetleri II. Meşrutiyet Dönemi'nin getirdiği ortamla birlikte gözle görülür bir ilerleme kaydetti. Bu dönemde basın-yayın faaliyetleri canlanmış, düşünce özgürlüğü ön plana çıkmış, bunun neticesinde toplumsal katılım ve örgütlenme de hız kazanmıştı. Bu sayede giderek artan bir muhalefet ve kamuoyu oluşmuştu. Hatta basında cemiyetler kurulması yönünde teşvik edici yazılar yayınlanmıştı.³ Meşrutiyet'in yeniden ilanı zengin bir örgütlenme ortamı sağlamakla birlikte cemiyet

¹ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'da Cemiyetler Çağı", *Tarih ve Toplum- Osmanlı'da Cemiyetler –I*, C: 40, S: 238, 2003, s. 6.

² Arapça kökenli olup *toplama, biriktirme, devşirme* anlamlarına gelen *cem* kelimesinden türetilen *cemiyet* ifadesi *birlik, topluluk* kavramlarını karşılar. Şükrü Hanoğlu, "Cemiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 329; Osmanlı Dönemi'nde *dernek* kavramı *cemiyet* kelimesi ile ifade edilmişti. II. Meşrutiyet'e kadar *Tefrik Cemiyeti*, *Cemiyet-i Mahsus*, *Telif ve Tercüme Cemiyeti*, *Mecelle Cemiyeti* gibi resmi nitelikli örgütlenmeleri içeren farklı anlamlarda da kullanılan kelimeye kimi zaman *genel kurul*, kimi zaman da *eşkiya ve çete* anlamı yüklendi. *Cemiyet* II. Meşrutiyet'e kadar *şirket* kelimesi ile de yan yana kullanıldı. Alkan, "Osmanlı'da Cemiyetler Çağı", s. 6; Hüseyin Hatemi, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 1, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 201. *Cemiyet* ifadesi ilk kez 1845 yılında kurulan *Meclis-i Muvakkat* tarafından hazırlanan bir raporda yer aldı. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devleti'nde İlimi ve Mesleki Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", *Osmanlı İlimi ve Mesleki Cemiyetleri, 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu (3-5 Nisan 1987)*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1987, s. 6. Kelimenin tüzel kişilik anlamında kullanımına ise ilk defa 11 Şubat 1851 tarihli *Meclis-i Maarif-i Umumiye* raporunda ilmi bir kurul olan *Encümen-i Danişi* ifade etmek için yer verildi. Ekmeleddin İhsanoğlu, "19. Asrın Başlarında-Tanzimat Öncesi- Kültür ve Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi Olarak Bilinen Ulema Grubunun Buradaki Yeri", *Osmanlı İlimi ve Mesleki Cemiyetleri, 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu (3-5 Nisan 1987)*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1987, s. 54.

³ Örneğin Meşrutiyet'in ilanından bir hafta sonra *Matbuat Cemiyeti* kurulması yönünde gazeteye ilan verildi. Yeni cemiyetler kurulmasının yanı sıra II. Abdülhamit Dönemi'nde etkinliklerine ara veren birçok cemiyet de yeniden faaliyete geçti. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 371-373.

faaliyetlerinin kanuni bir çerçevede yürütülmesi 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile sağlandı.⁴

Osmanlı Devleti'nde cemiyetlerin ortaya çıkıp geliştiği bölgelerin başında ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerin yoğun olduğu, aynı zamanda dış gelişmelere açık liman şehirleri gelmekteydi. Trabzon Limanı 19. yüzyılın ilk yarısında uluslararası transit ticaretin yapıldığı önemli bir merkezdi. Bu durum Trabzon ve hinterlandında sosyal, ekonomik, kültürel açılardan değişme ve gelişmeler sağladı. Süveyş Kanalı'nın açılmasına kadar altın bir dönem yaşayan Trabzon'da ticaretin getirdiği hareketlilik şehrin nüfusuna da yansdı. Dönemin bir diğer önemli gelişmesi Doğu-Batı ticaretinde pay sahibi bulunan ülkelerin şehirde konsolosluklar açmasıydı.⁵ Söz konusu gelişmeler ve liman şehri olmasının getirdiği açıklık, Trabzon'u özellikle Batı yönlü değişim ve etkilere daha açık hale getirmişti. Nitekim Trabzon, yüzyılın son çeyreğinden itibaren kültürel yaşam, basın yayın hayatı, spor, mimarî, musiki gibi pek çok alanda bir değişime sahne oldu. Bu süreçte açılan batı tarzı okullar eğitim ve kültür açısından farklı bir toplumsal yapıyı da ortaya çıkardı.⁶ 1869 yılında çıkarılan Trabzon Vilayet Gazetesi'nin ardından II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar sınırlı da olsa çeşitli yayın faaliyetleri yapıldı.⁷ Ülkenin geçirdiği yeniliklerin neticesinde şehresi değişen yerlerden biri olan Trabzon'da yeni düzenin ortaya çıkardığı yerli eşraf grubu toplumun yönlendirilmesinde etkili oldu.⁸ Bütün bunlara ilave olarak II. Meşrutiyet'in ilanından önce İttihat ve Terakki Cemiyetinin önem verdiği vilayetler arasında yer alan Trabzon, cemiyetin gizlilik içerisinde teşkilatlanmaya çalıştığı bölgelerdendi.⁹ Adem-i Merkeziyetçilerin de uzun bir süre faal olduğu Trabzon'da

⁴ Hatemi, a.g.m., s. 202; Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 205-208; Mehmet Ö. Alkan, "Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945", *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Ed. Ahmet N. Yücekök, İlter Turan, Mehmet Ö. Alkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1998, s. 51.

⁵ Tanzimat Dönemi'nde Trabzon'un idari, sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgili bir çalışma için bkz. Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Libra Kitap, İstanbul 2014.

⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997, s. 286; Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kahvehane ve Kitabevi Bağlamında Toplumsal Tabakalanma, Kültür ve Siyaset", *Kebikeç*, S: 10, 2000, s. 204.

⁷ Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 99-102; Trabzon'da ilk matbaa 1865 yılında kurulmuş, ardından Vilayet Salnamesi yayınlanmaya başlanmıştı. Trabzon'da yayınlanan ilk gazete olan Trabzon Vilayet gazetesi ise 1869 yılından itibaren yayın hayatına katıldı. Ali Birinci, "Trabzon'da Matbuat ve Neşriyat Hayatı (1865-1928)", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, (1-3 Haziran 1988)*, Samsun 1990, s. 3-4; Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1994, s. 26.

⁸ Kudret Emiroğlu, "Vilayet Salnamelerine Göre Trabzon'da Bürokrasi ve Eşraf", *Kebikeç*, S: 14, 2002, s.165.

⁹ Cemiyetin Paris Merkezi tarafından (Mart 1906- Temmuz 1908 tarihleri arasında) aralarında Trabzon'un da yer aldığı çeşitli bölgelere teşkilatlanma faaliyetleri yürütülmesine dair mektuplar

İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte açık bir şekilde etkinlik göstermeye başladı.¹⁰ Bu durum bölgede örgütlenme faaliyetlerinin canlanmasında önemli bir etkendi.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon'da Kurulan Dernekler

1. Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü

II. Meşrutiyet ile oluşan *hürriyet* ortamı gizli şekilde sürdürülen siyasi faaliyetlerin açık olarak yapılmasına imkân sağladı. Sosyal ve kültürel yaşamın da oldukça hareketli bir seyir aldığı 23 Temmuz 1908 tarihinden itibaren ülkenin her bölgesinde birçok kulüp ve cemiyet kuruldu.

Meşrutiyet'in ilanından iki hafta sonra 27 Temmuz 1324 (9 Ağustos 1908) tarihinde *Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü*¹¹ adıyla bir cemiyet kuruldu.

gönderildi. Konu ile ilgili bir çalışma için bkz. Çiğdem Önal Emiroğlu-Kudret Emiroğlu, *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti: Paris Merkezi Yazışmaları Kopya Defterleri (1906-1908)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017.

¹⁰ İttihat ve Terakki Cemiyetinin Trabzon'da etkili olmasında vilayette görev yapan ittihatçı bazı devlet görevlilerinin katkısı olmuştur. Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet'in İlanı*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 202-204; Süleyman Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan: Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Bengi Yayınları, İstanbul 2011, s. 34-35. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon'da siyasi, idari, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşam ile ilgili bir çalışma için bkz. Volkan Aksoy, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2014.

¹¹ Kudret Emiroğlu *Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü'nün nizamnamesinin İstanbul'da basılmış olması dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez örgütünün isteği üzerine kurulmuş olabileceğini belirtmektedir*. Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da Jön Türkler: Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti", *Trabzon*, S: 3, 1989, s. 55; Mesut Çapa da bir çalışmasında *Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü'nün nizamnamesinde İttihat ve Terakki Cemiyetine herhangi bir atıfta bulunulmamasına rağmen cemiyetin nizamnamesinde kurulması istenen kulüplerin amaç ve özellikleri ile kulübün nizamnamesi arasında büyük bir benzerliğin olmasından hareketle bu yapının yerel bir örgütlenme olmadığını, ayrıca kulübün nizamnamesinin Meşrutiyet'in ilanından yalnızca iki hafta sonra yayınlanmasının cemiyetin önemli bir taşra vilayeti olan Trabzon'da örgütlenmeyi önemseydiğini ve bu konuda hazırlıklı olduğunu ifade etmektedir*. Çapa ayrıca *Fez* gazetesinin 2. sayısında yer verilen 200 üye kaydedildiğine dair haberi de kulübün açılışı gecikse de ilk günlerden itibaren üye kaydına başlandığı şeklinde yorumlamıştır. *Fez* gazetesinin ticaret, sanayi, ziraat ve maarif konularına dair yayın yapmasının kulüp nizamnamesindeki amaçlarla örtüştüğünü, dolayısıyla bu gazetenin kulübün yayın organı olma ihtimalini güçlendirdiğini ifade etmektedir. Mesut Çapa, "Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü", *Tarih ve Toplum*, C: 19, S: 113, Mayıs 1993, s. 47-48; *Fez*, S: 2, 15 Ağustos 1324 (28 Ağustos 1908). *Fez* gazetesi II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Trabzon'da çıkarılan ilk özel gazetedir. *Trabzon'da Meşveret*, S: 2, 23 Ağustos 1324 (5 Eylül 1908). Eyübzade Osman Nuri tarafından çıkarılan ve 26 Ağustos 1908 tarihinde neşrine başlanan *Fez* gazetesi Eylül 1909 tarihine kadar yayınlanmıştır. Gazete başlangıçta İttihatçılarla iyi ilişkiler içinde olsa da adem-i merkeziyet düşüncesindeydi ve meclisin açılmasından sonra görüşlerini açıkça ortaya koymuştu. İlk sayısı 1 Eylül 1908 tarihinde yayınlanan *Trabzon'da Meşveret* gazetesi ise İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarıydı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 2, 23 Ağustos 1324 (5 Eylül 1908); Nitekim gazeteyi çıkaran Naci Bey Trabzon şubesinin üyelerinden. Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da Avusturya Boykotu (1908)", *Toplumsal Tarih*, S: 8, 1994, s. 17-21; Emiroğlu, "Trabzon'da Jön Türkler", s. 55; Beyoğlu, *a.g.e.*, s. 34-35. *Trabzon'da*

Kulübün 30 maddelik nizamnamesi İstanbul Mahmutbey matbaasında basıldı. Nizamnamesinin 1. Maddesinde *Kanun-ı Esasi'nin korunması, sürdürülmesi, ülkenin her yönden gelişmesi ve bu amaçla halkın aydınlatılması* temel amaçları yer alıyordu.¹²

2. Trabzon Osmanlı Kulübü (Tüccar Kulübü)

Meşrutiyet'in ilanının ardından Trabzon'da *Osmanlı Vatanperveran Cemiyeti* adıyla bir cemiyet kuruldu. Trabzon'un muteberanının belediye binasında yaptığı toplantıda gizli oylama ile 6'sı Müslüman, 3'ü Rum, 2'si Ermeni ve 1'i Katolik olmak üzere 12 kişilik bir komisyonla oluşturulan cemiyetin amacı *memleketin umur-ı hayriye ve menafi-i umumiyesine nezaret etmektir*. Komisyonun toplantısında alınan kararlardan biri öncelikle *muhtelit* bir kulübün oluşturulmasıydı. Özel bir heyet vasıtasıyla üye kaydına başlanmış ve Eylül ayının ilk haftasına kadar 175 üye kaydedilmişti.¹³ Bu üyeler arasından seçilen 9 kişi muhtelit kulübün idare heyetini oluşturmuştu. Trabzon'un kalkınması ve ona parlak bir gelecek hazırlamak amacıyla devlet memurları ile şehrin *erkan ve efradı* tarafından kurulan¹⁴ Osmanlı Kulübünün idare heyetini oluşturan üyeler ve aldıkları oylar şöyleydi: Yanko Yovanidi Efendi 63, Kırzade Şevki Efendi 62, Velisaridi Lefteraki Efendi 43, Maarif Muhasebecisi Ömer Lütfü Efendi 42, İmamzade Mustafa Efendi 40, Ofluzade Şevket Efendi 35, Doktor Hekimyan Efendi 32, Doktor Adil Bey 31, Fostropolu Yorgi Efendi 31.¹⁵

Osmanlı Kulübü idare heyeti hemen faaliyete başlayarak 3 Eylül günü Ofluzade Şevket Bey'in Uzunsokak'taki evini kiraladı ve gerekli eşyayı temin etmek için çalışmaya başladı.¹⁶ İdare heyetinin çalışmaları ile kulübün gerekli malzemelerinin bir kısmının Sanayi Mektebinde imal edilmesi ve kulüp binasına

Meşveret gazetesi, sahibi Naci Bey'in mebus olarak İstanbul'a gittiği 1914 yılına kadar yayınlanmıştır. Ali Birinci, "Meşveretçi Naci Bey ve Gazetesi", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 5, S: 5, 2008, s. 142. *Feyz* gazetesinde bir kulüp kurulduğu ve çok sayıda üye kaydedildiği belirtilen kulüp *Trabzon Osmanlı Kulübü*dür. Bu kulüp İttihat ve Terakki cemiyetinin bir örgütü olmayıp yerli eşrafın oluşturduğu ve Trabzon'un kalkınmasına yönelik faaliyet gösteren bir kulüptür. Diğer yandan *Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübünün* nizamnamesi dışında bu adla ve Trabzon'da faaliyette bulunduğu dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu durum kulübün başka bir adla faaliyet göstermiş olabileceğine veya Trabzon'da kurulmadığına işaret etmektedir. İkinci ihtimal daha kuvvetli görünmektedir. Zira *Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübünün* nizamnamesinin İstanbul'da basılması ve *Trabzon Osmanlı Kulübünün* Trabzon limanı inşasına yönelik faaliyetleri sırasında İstanbul'daki *Dersaadet Trabzon Kulübü* adlı bir kulüple irtibatla olması söz konusu iki kulübün aynı cemiyet olabileceğini düşündürmektedir.

¹² Kulübün nizamnamesi ile ilgili çalışmalar için bkz. Emiroğlu, "Trabzon'da Jön Türkler: Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti", s. 58-60; Çapa, "Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü", s. 47-49.

¹³ *İkdam*, S: 5135, 28 Ağustos 1324 (10 Eylül 1908); *Trabzon'da Meşveret*, S: 2, 23 Ağustos 1324 (5 Eylül 1908); Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri*, s. 203.

¹⁴ *Trabzon'da Meşveret*, S: 51, 18 Şubat 1324 (3 Mart 1909).

¹⁵ *Trabzon'da Meşveret*, S: 2, 23 Ağustos 1324 (5 Eylül 1908).

¹⁶ *Trabzon'da Meşveret*, S: 2, 23 Ağustos 1324 (5 Eylül 1908).

taşınması sağlandı. İstanbul'dan sipariş edilen sandalyeler Ekim ayı başında Gürcü vapuru ile gönderilmiş olmasına rağmen kayıkçıların çalışmamasından dolayı nakilleri sağlanamamıştı. Bu nedenle bir hafta sonra sandalyelerin ulaşması ile kulübün açılış hazırlıklarının tamamlanacağı duyuruldu.¹⁷

Kulübün resmi açılışının 23 Ekim 1908 tarihinde saat sekizde yapılacağı üyelere ilan edildi.¹⁸ Belirlenen günde yapılan açılış törenine Trabzon Valisi Arifi Paşa, memurlar ve şehrin ileri gelenleri katıldı. Törende Mehmet Emin Bey¹⁹ bir konuşma yapmış, askeri mızıka da marşlar çalmıştı. Şehrin muteberan ve tüccarlarından oluşan kulüp üyelerinin Trabzon için önemli teşebbüslerde bulunup başarılı olmasına dair dönemin basınında çeşitli temennilere yer verilmişti.²⁰

Kulübün idare heyetinde yer alan Yanko Yovanidi *Trabzon'da Meşveret* gazetesinde Trabzon'un bir liman ve rıhtıma olan ihtiyacına dair bir yazı yazmıştı. Ona göre liman inşası Trabzon tüccarlarının veya belediyenin gerçekleştirebileceği bir faaliyetti. Bunun için limana gelen mallara vergi konularak inşaat için gereken miktar elde edilebilirdi. Yovanidi bu konuda müzakere ve mütalaada bulunmak üzere tüccarların Osmanlı Kulübünde toplanmasının faydalı olacağını da ifade etmişti.²¹ İlerleyen günlerde liman ve rıhtım inşası ile ilgili gerekli hazırlıkları yapmak üzere Osmanlı Kulübünde tüccarlardan oluşan 8 kişilik bir heyet oluştu-

¹⁷ *Trabzon'da Meşveret*, S: 12, 27 Eylül 1324 (10 Ekim 1908).

¹⁸ *Trabzon'da Meşveret*, S: 15, 8 Teşrin-i Evvel 1324 (21 Ekim 1908).

¹⁹ Mehmet Emin Bey (Yurdakul) 1869 yılında İstanbul'da doğdu. Beşiktaş Askeri Rüştiyesinin ardından Mülkiye Mektebi ve Hukuk Mektebinde okuduysa da çeşitli nedenlerle bu okulların hiçbirini tamamlamamış. *İnkılap, teceddüd, hak ve hürriyet* kavramlarını benimsemeye Cemallettin Afgani ve Namık Kemal'den etkilendi. Memurluk görevine Bab-ı Ali Sadaret Dairesi Evrak Kaleminde maaşsız katip olarak başladı. 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi. Aynı yıl Erzurum, 1908 yılında da Trabzon Rüşumat Nazırlığına tayin edildi. 1909'da Bahriye Müsteşarlığına getirildi. Sırasıyla Hicaz, Sivas ve Erzurum Valiliği görevlerinde bulundu. Türk Ocağının kuruluşunda yer aldı ve bir süre başkanlığı görevini yürüttü. *Türk Yurdu* dergisinin sorumluluğunu üstlendi. 1913 yılında Musul Milletvekili seçildi. Çanakkale Savaşları sırasında kurulan İstanbul Heyet-i Edebiyyesinde görev alarak cepheye askerinin maneviyatını yükselten konuşmalar yaptı. İttihat ve Terakki Cemiyetinin fesih kararı aldığı İstanbul kongresine kadar cemiyetin üyeleri arasında yer aldı. Hatta son kongrenin başkanı olarak görev yaptı. Milli Mücadele Dönemi'nde İstanbul'da kurulan Milli Türk Fırkasının kuruluşunda yer aldı. Halka ve askere moral verici konuşmalar yapmak amacıyla Yusuf Akçura, Mehmet Akif Ersoy ve Samih Rifat ile birlikte Anadolu'ya geçti. Yurdakul 1923 ve 1927 yıllarında Şarki Karahisar milletvekili olarak TBMM'de yer aldı. 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkasına katıldı. 1932 yılında Urfa ve 1943 yılında İstanbul milletvekili seçildi. Mehmet Emin Yurdakul 1944 yılında İstanbul'da vefat etti. Şiirlerinde Türk Milliyetçiliğine vurgu yapan ve *Milli Şair* olarak da adlandırılan Mehmet Emin Yurdakul çok sayıda eser kaleme aldı. *TBMM Arşivi*, *TBMM Üyeleri İçin Tercüme-i Hal Kâğıdı (Mehmet Emin Yurdakul)*, Devre: 5, İçtima Senesi: Evkalede, Sicil No: 380, Dosya No: 54; Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem 1923-1927*, III. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 732- 733; Mustafa Özşarı, *Mehmet Emin Yurdakul (Şiir Anlayışı ve Şiirlerinde Milli Değerler)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 1996, s. 22-24; Abdullah Uçman, "Mehmet Emin Yurdakul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 613-614.

²⁰ *Trabzon'da Meşveret*, S: 17, 15 Teşrin-i Evvel 1324 (28 Ekim 1908).

²¹ *Trabzon'da Meşveret*, S: 24, 8 Teşrin-i Sâni 1324 (21 Kasım 1908).

ruldu.²² Liman inşasına dair inceleme ve araştırmalar yürüten heyet İstanbul Haydarpaşa limanı inşaatında çalışan Mustafa Efendi'nin 15 gün süreyle Trabzon'a gönderilmesini *Dersaadet Trabzon Kulübüne* bildirmişti.²³

Kulübün açılışının ardından daha iyi bir duruma getirilmesi, sürekliliğinin temin edilmesi ve vilayetin her türlü ihtiyacını dikkate almak üzere 25 kişilik yeni bir idare heyeti seçilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla kulüp üyeleri 28 Kasım Cumartesi günü yapılacak toplantıya davet edildi.²⁴

Avusturya ve Bulgar mallarına karşı 1908 yılı Ekim ayında başlatılan boykota²⁵ şehrin ileri gelen tüccarları önemli ölçüde destek vermişti. Faaliyetin ilk günlerinde yaklaşık 300 kişilik bir grup Avusturya ve Bulgaristan mallarına uygulanan bojkotu desteklemek üzere Osmanlı Kulübünde toplandı. Boykotun uygulanması konusunda kuralların belirlenmesi ve bazı mütalaaların yapılmasının ardından kalabalık grup sloganlar atarak kulüpten ayrılmış, bu esnada kulüp üyeleri tarafından alkışlanmışlardı. Boykotun yürütülmesine destek sağlamak için kulüpte karma bir cemiyet oluşturulmuştu.²⁶

Boykotun oldukça kararlı bir şekilde sürdürüldüğü Aralık ayında *Feyz* gazetesinde yer alan bir haberden de anlaşılmaktadır. Sözkonusu habere göre Osmanlı Tüccar Kulübünün Uzunsokak'taki binasının üst kat balkonundan atılan silah sesleri şikâyete konu olmuş, polis tarafından yapılan inceleme sonrasında olaya karışan kişi, silahın Avusturya malı olup olmadığını kontrol etmek amacıyla atış yaptığını ifade etmiş ve ardından serbest bırakılmıştı. Olayın gerçekleştiği anda sokaktan geçen Serdarzade Mustafa Sırrı Efendi, valinin bu ifadelere inanmasını eleştirip, “vatanın terakki ve tealisi ve gerekli durumlarda girişimlerde bulunmak için”

²² *Trabzon'da Meşveret*, S: 31, 3 Kânûn-ı Evvel 1324 (16 Aralık 1908).

²³ *Trabzon'da Meşveret*, S: 33, 10 Kânûn-ı Evvel 1324 (23 Aralık 1908).

²⁴ *Trabzon'da Meşveret*, S: 25, 12 Teşrîn-i Sâni 1324 (25 Kasım 1908); *Trabzon'da Meşveret*, S: 26, 15 Teşrîn-i Sâni 1324 (28 Kasım 1908).

²⁵ Avusturya'nın 5 Ekim 1908 tarihinde Bosna Hersek'i ilhakının hemen ardından Osmanlı Devleti'nde Avusturya mallarına karşı bojkot başlatıldı. İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup yöneticilerin de destek verdiği bojkot öncelikle ticaretin aktif olarak yapıldığı Selanik, İstanbul, İzmir, Trabzon gibi liman şehirlerinde başladı. 12 Ekim günü Zağanos Mektebinde toplanan Trabzonlular 15 Ekim'den itibaren Avusturya ve Bulgaristan mallarının bojkot edilmesini kararlaştırmıştı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 14, 4 Teşrîn-i Evvel 1324 (17 Ekim 1908). Trabzon'da Avusturya Boykotu'nun organize edilmesinde Rüşumat Eminî Mehmet Emin Bey etkiliydi. Yapılan iki toplantının ardından Boykot Komitesi kuruldu ve katipliğine bir gümrük memuru görevlendirildi. Kasım ayı sonlarına doğru yerli Hristiyan tüccarlar işbirliğine yanaşmamakta, bazı Müslüman tüccarlar da boykota son verilmesini istemekteydi. Hükümet de boykotun sonlandırılması taraftarıydı. Boykotun oldukça etkili bir şekilde yürütüldüğü Trabzon'da Ocak ayına gelindiğinde bu faaliyete devam etmek istemeyen tüccarların ayrılması ile komite dağılmıştı. Bu sürecin ardından İttihatçılar bojkotu doğrudan yönetmeye başladı. Şubat ayında Sadrazam Kamil Paşa'nın bojkotun sona erdirilmesini bildirmesinin ardından 2 Mart'ta boykota son verildi. Emiroğlu, “Trabzon'da Avusturya Boykotu (1908)”, s. 17-18. Boykota son verildiğine dair Sadaret makamından gönderilen telgraf *Trabzon'da Meşveret* gazetesinde de yayınlandı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 51, 18 Şubat 1324 (3 Mart 1909).

²⁶ *Trabzon'da Meşveret*, S: 31, 3 Kânûn-ı Evvel 1324 (16 Aralık 1908).

kurulan kulübün bu yönde çalışmasını, dolayısıyla Avusturya boykotuna katılmasını ve yolsuzluklara karışmaması gerektiğini belirtmiş, ayrıca valinin de eşitlik ilkesinden ayrılmaması hususuna dikkat çekmişti.²⁷

Meclis-i Mebusanın açılışını kutlamak amacıyla Osmanlı Kulübünde bir tören düzenleneceği üyelere duyurulmuş, kutlamanın 17 Aralık Perşembe günü saat 9'dan gece yarısına kadar sürdürülmesi planlanmıştı. Bandonun mızıkça çalacağı etkinliğin ücreti 5 kuruş olarak belirlenmişti.²⁸

Kulüpte ilk konferansın Trabzon'da misafir olarak bulunan ve Rumca *Atenkon Vima?* adlı gazetenin sahibi siyasetçi Stelyo Çalahoz? tarafından verileceği ve toplantının herkese açık olduğu duyuruldu.²⁹ Bununla birlikte *Trabzon'da Meşveret* gazetesi de kulübün gerektiği kadar faal olmadığı yönünde eleştirilere yer verdi. Gazeteye göre kulüp Trabzon'un sermayedar ve tüccarlarının merkezi olması gerekirken geceleri yalnızca *beş on kişinin vakit geçirip günlük gazeteleri mütaala ettiği bir nevi kahvehane* gibi kullanılmaktaydı.³⁰ Gazete bir üyenin yaşadığı olay üzerine kulüple ilgili bir başka eleştiride bulunmuştu. Yayınlanan bir habere göre üye olarak kaydedilen Doktor Miltiyadi Efendi kulüp heyeti tarafından kendisine gönderilen tezkereyi açmadan dağıtıcıya fırlatmış ve kulübe devam etmeyeceğini sert bir dille söylemişti. *Trabzon'da Meşveret* gazetesinde konuya dair yapılan yorumda kimsenin zorla bir kulübe dahil edilemeyeceği, katılmadığı için de baskı görmemesi gerektiği belirtilerek doktorun mektubu fırlatmasının da *terbiyesizlik* olduğu ifade edildi.³¹ Sonraki günlerde mevzunun yanlış anlaşıldığına dair açıklama yapan Mitilyadi Efendi kendisine mektup verildiği sırada bir ameliyatta bulunduğunu, esasen vatanın terakkisine hizmet eden kulüp ve müesseseleri görmekten mutlu olduğunu dile getirmişti.³²

Osmanlı Kulübünde 28 Şubat 1909 tarihinde Necati Bey tarafından zamanın ilmi ve teknik ilerlemelerine dair bir konferans verildi. Konferansta bölgenin mevcut kaynaklarının halkın kullanımına sunulmasının nakliye vasıtalarına bağlı olduğu düşüncesinden hareketle Trabzon ile Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Samsun şimendifer hatlarının inşasına başlanması için sözkonusu vilayetlerin meclis-i umumi, belediye, ticaret odaları, kulüp vb. kurumları ile irtibata geçilmesi, yapılacak şimendiferlerin masrafları için bölge ahalisi tarafından tekalif-i emiriye dışında bir karşılık gösterilerek Meclis-i Mebusandan onaylandıktan sonra bir istikraz akdi oluşturulması ve önemi dolayısıyla öncelikle Trabzon-Erzurum-Sivas-Samsun hatlarının inşasına başlanması fikirleri ortaya atılmıştı. Bu düşünceler

²⁷ Feyz, S: 41, 16 Kânûn -ı Evvel 1324 (29 Aralık 1908).

²⁸ *Trabzon'da Meşveret*, S: 31, 3 Kânûn-ı Evvel 1324 (16 Aralık 1908).

²⁹ *Trabzon'da Meşveret*, S: 25, 12 Teşrîn-i Sâni 1324 (25 Kasım 1908).

³⁰ *Trabzon'da Meşveret*, S: 39, 3 Kânûn-ı Sâni 1324 (16 Ocak 1909). Mustafa Reşit Tarakçıoğlu hatıralarında I. Dünya Savaşı öncesinde ticaret kulübünde tüccarların akşamları toplanıp çeşitli işlerini görüştüğünü ve zaman zaman oyun oynayarak vakit geçirdiklerini belirtmektedir. Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi, Trabzon 1986, s. 36.

³¹ *Trabzon'da Meşveret*, S: 35, 17 Kânûn-ı Evvel 1324 (30 Aralık 1908).

³² *Trabzon'da Meşveret*, S: 38, 31 Kânûn-ı Evvel 1324 (13 Ocak 1909).

kulüp üyeleri tarafından onay görmüş ve durumun vilayetin her tarafına iletilmesi için bir komisyon oluşturulmasına karar verilmişti.³³ Bu komisyonun üyelerinin belirlenmesi için 6 Mart akşamı kulüpte yeni bir toplantı yapılacağı duyuruldu.³⁴ Şimendifer inşası ile görevli komisyon 12 Nisan akşamı kulüpte toplanarak bazı kararlar almıştı.³⁵

Kulübün faaliyetlerini yeterli görmeyen *Trabzon'da Meşveret* gazetesi Osmanlı (Tüccar) Kulübünün adeta kapanacak derecede maddi sorunlar içerisinde bulunduğunu, öyle ki garsonların maaşlarını bile ödeyemediğini iddia eden bir yazı yayınladı. Yazıda vilayetin tüccar ve muteberanının üyesi olduğu kulübün beklenenini sağlayamadığı yineleniyor, bu durumdan idare heyetinin sorumlu olduğu belirtiliyordu.³⁶

Osmanlı Kulübü idare heyeti bazı önemli konuları görüşmek üzere 8 Mayıs 1909 Cumartesi günü bir toplantı yapılmasını kararlaştırarak bütün üyelerini davet etmişti.³⁷ Kulüpte yapılan bir diğer etkinlik de 1909 yılının Mayıs ayının ilk haftasında 31 Mart Vakası'na dair veilen konferanstır. Şair Naci Bey verdiği konferansta meşrutiyet idaresine karşı gelişen isyanın bastırılmasına rağmen sorunun tam olarak çözülmediğini belirterek özellikle köylülerin eğitim açısından teşvik edilmesini ve meşrutiyetin meşruiyetinin telkin edilmesi konusunda çalışılması gerektiğini ifade etmişti.³⁸

3- Rum Tüccar Kulüpleri

II. Meşrutiyet Dönemi'nde faaliyette olup Millî Mücadele yıllarında da Trabzon'daki dernekler arasında bulunan Rum Tüccar Kulübünün³⁹ merkezi, Uzunsokak'ta Rum tüccarlardan Fostropolu'ya ait binaydı. Bina, mübadeleden sonra önce Türk Ocağı,⁴⁰ ardından Halkevi ve Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından kullanıldı.⁴¹

Rumlar tarafından 1911 yılında *Rum Müstahdemîn Tüccar Heyeti* adlı bir cemiyet kurulmak istendi. Trabzon Valiliğinin Dâhiliye Nezareti ile yaptığı yazışmaların ardından kulübün adı *Trabzon'da Tüccar Müstahdemîn Cemiyeti* şeklinde değiştirilerek kurulmasına izin verildi.⁴²

³³ *Trabzon'da Meşveret*, S: 51, 18 Şubat 1324 (3 Mart 1909).

³⁴ *Trabzon'da Meşveret*, S: 51, 18 Şubat 1324 (3 Mart 1909).

³⁵ *Trabzon'da Meşveret*, S: 63, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909).

³⁶ *Trabzon'da Meşveret*, S: 59, 18 Mart 1325 (31 Mart 1909).

³⁷ *Trabzon'da Meşveret*, S: 69, 22 Nisan 1325 (5 Mayıs 1909).

³⁸ *Trabzon'da Meşveret*, S: 71, 29 Nisan 1325 (12 Mayıs 1909).

³⁹ *BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemî (DH. EUM. AYŞ.),* 20/3.

⁴⁰ *BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)*, 030.01/40.237.13; *Yeni Yol*, 20 Mayıs 1341 (1925).

⁴¹ *BCA*, 490.01/1792.1263; *BCA*, 490.01/715.442.1; *Yeni Yol*, S: 1743, 3 İkinci Kânun 1933.

⁴² *BOA, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y. PRK. AZJ.)*, 21/62; 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun 4. Maddesi kavmiyet ve cinsiyet esasına göre siyasi dernek kurulmasını yasaklamıştı. Maddenin amacı *ittihad-ı anasırı* korumaktı. Dolayısıyla isminde *Rum* ifadesi geçen bir cemiyetin kurulup kurulamayacağı Trabzon Valiliği tarafından Dahiliye

4-Trabzon İttihat ve Terakki Kulübü

Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinde etkili olan İttihat ve Terakki Cemiyeti de siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilmesi amacıyla liva, kaza, nahiye ve köylerde örgütlenerek dönemin en etkin cemiyeti olma özelliğini gösterdi.⁴³

Osmanlı İttihat ve Terakki Kulübünün Zeytinlik'teki kulübünün resmi açılış töreni 27 Kasım 1908 tarihinde gerçekleşti. Trabzon Osmanlı İttihat ve Terakki Kulübü ile ona bağlı askerî kulübün Zeytinlik'te yapılan resmi açılış törenine vali, kumandanlar, ümera, ulema, eşraf ile kulüp heyetleri ve yaklaşık 3000 kişiden oluşan Trabzon halkı katıldı.⁴⁴ Bandonun mızıka çaldığı törende Mehmet Emin Bey, Kumandan Paşa, Yüzbaşı İhsan Bey, Gregori ve Ermeni Murahhasası ve Setrak Efendi tarafından birer konuşma yapıldı.⁴⁵ İttihat ve Terakki Cemiyetinin ikinci kulübünün de Meclis-i Mebusanın küşadına denk getirilerek 17 Aralık 1908 tarihinde açılması için hazırlıklar yapıldı.⁴⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti Trabzon Şubesinin Başkanı Binbaşı İrfan Bey'di. Cemiyetin bayraktarlığını ise bu dönemde Trabzon Rüşumat Başmüdürlüğü görevinde bulunan Mehmet Emin Bey yapıyordu. Ayrıca *Trabzon'da Meşveret* gazetesi sahibi Naci Bey,⁴⁷ bazyazarı Gümrük Hamallar Kâtibi Sadık Bey ve

Nezaretine sorulmuştu. Ülkü Köksal, *Trabzon'da Dernekleşme Süreci (1919-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2015, s. 17.

⁴³ Tunaya, *a.g.e.*, s. 70-71.

⁴⁴ *Trabzon'da Meşveret*, S: 26, 15 Teşrin-i Sâni 1324 (28 Kasım 1908).

⁴⁵ *Feyz*, S: 32, 14 Teşrin-i Sâni 1324 (27 Kasım 1908); *Feyz*, S: 33, 18 Teşrin-i Sâni 1324 (1 Aralık 1908)

⁴⁶ *Trabzon'da Meşveret*, S: 31, 3 Kânûn-ı Evvel 1324 (16 Aralık 1908). İttihat ve Terakki Cemiyetine bağlı bir başka kulüp Pulathane'de (Akçaabat) açıldı. Vilayete ait *Ordu* ganbotuyla kazaya gelen Rüşumat Müdürü Mehmet Emin Bey ve Fırka Kumandanı'nın yanı sıra memurlar ve eşrafın katılımıyla yapılan açılış töreninde Trabzon Fırkası Bاندosu da yer aldı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 25, 12 Teşrin-i Sâni 1324 (25 Kasım 1908). Akçaabat subesi Çanakkale Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından bir kutlama töreni düzenledi. Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş-Hicret Anıları*, Has Matbaa, İstanbul 2011, s. 248. Şarlı nahiyesinde de "vatanın imar ve terakkisine hizmet etmek maksad-ı hayriyesiyle" *Terakki ve Teavün* adlı bir kulüp kurulmuştu. *Trabzon'da Meşveret*, S: 28, 22 Teşrin-i Sâni 1324 (5 Aralık 1908). İttihat ve Terakki Cemiyeti Rize şubesi de Aralık ayında faaliyeteydi. Rize İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri 2 Aralık'ta *Terakki ve Ticaret Kulübü* adıyla ticari bir kulüp kurmuşlardı. Kulübün açılış töreninde Şehr-i Müderris-i Hafız Ali Hoca Efendi tarafından *meşrutiyet* ve *ticaret-i mahalliye* konusunda bilgiler verilmiş, daha sonra Pasaport Kâtibi Safvet Efendi de bir konuşma yapmıştı. *Feyz*, S: 36, 28 Teşrin-i Sâni 1324 (11 Aralık 1908); *Feyz*, S: 37, 2 Kânûn-ı Evvel 1324 (15 Aralık 1908). Rize Terakki-i Ticaret kulübü Meclisin açılış günü kutlamaları dolayısıyla bir program düzenledi. Kutlamalar gündüz başlayıp sabaha kadar devam etmişti. *Trabzon'da Meşveret*, S: 35, 17 Kânûn-ı Evvel 1324 (30 Aralık 1908).

⁴⁷ Ahıska'dan göç etmiş bir aileye mensup olan Naci Bey (Hasan Naci Yamaç) 1881 yılında Trabzon'da doğdu. Trabzon İdadisini bitirdi. Ticaret ve deniz nakliyatçılığı yaptı. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında *Trabzon'da Meşveret* gazetesini neşretti. Trabzon Mebusu Ali Osman Bey'in 17 Haziran 1914 tarihinde istifası üzerine Trabzon milletvekili seçildi ve mecliste çeşitli encümenlerde görev aldı. Ermeni tehciri dolayısıyla iki defa Divan-ı Harb'e sevk edildi. Enver Paşa taraftarı olarak bilinen Naci Bey İstanbul'un işgali üzerine Ankara'ya giderek Milli Mücadele'ye

Trabzon'da Maiyet Memurluğu görevinde bulunan Faik Hurşit Bey de cemiyetin üyelerindendi.⁴⁸

Trabzon İttihat ve Terakki Kulübü çeşitli etkinliklerin merkezi konumundaydı. Kulüp 30 yıl aradan sonra faaliyete başlayan Meclis-i Mebusanın açılışı⁴⁹ kutlamaları törenlerinin düzenlenmesine önyak oldu. Kutlamalar kapsamında yaklaşık 1.000 kişiden oluşan kalabalık bir kitle İttihat ve Terakki Cemiyeti bayraklarıyla 100 adet top atışının yapıldığı törene katılmak amacıyla Boztepe'ye çıkıp ardından Zeytinlik'teki kulübe geldi. Çeşitli konuşmalar yapıldıktan sonra açılışı Meclis-i Mebusanın küşadına denk getirilen Ortahisar'daki İttihat ve Terakki Kulübü önünde toplanan halka Mehmet Emin Bey tarafından bir konuşma yapıldı. Mehmet Emin Bey konuşmasında cemiyetin görevlerinden bahsedip 32 yılın ardından meclisin yeniden açılması dolayısıyla duyulan sevinç ve mutluluğu ifade etti. Törende kulüpler hakkında konuşma yapan Ermeni Murahhasası Emanuel Efendi'nin yanı sıra Maliye Müfettişi Necati Bey, cemiyetin katibi Yüzbaşı İhsan Bey ve Gregor Mumcidi Efendi de birer konuşma yaptı.⁵⁰ Tören kapsamında misafirler şerbet ikram edilmiş, havai fişek ve silah sesleri eşliğinde devam eden kutlamalar sabaha kadar sürmüştü.⁵¹ Bir başka tören 1910 yılında *10 Temmuz Bayramı* kutlamaları çerçevesinde gerçekleştirildi. Kutlamalar İttihat ve Terakki Cemiyetinin hazırladığı bir program dahilinde yürütüldü.⁵² 1911 yılındaki *10 Temmuz Bayramı* kutlamaları da oldukça canlı geçmişti. Bunda aynı günlerde İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen isimlerinden Maliye Nazırı Cavit Bey'in Trabzon'da bulunması da etkili olmuştu. Törenler oldukça coşkulu geçmiş, hatta cemiyetin gövde gösterisi olarak yorumlanmıştı.⁵³ Kutlamalarda pencereleri bayrak-

destek oldu. Bu dönemde *Meşveret* gazetesini Kayseri'de yayınladı. Milli Mücadele'nin ardından İzmir'e yerleşti ve çiftçilik yaptı. Ekonomik zorluklar sebebiyle 1935 yılında İstanbul'a döndü. Okumayı ve yazmayı seven Naci Bey İstanbul'da ve Urla'daki çiftliğinde çok sayıda kitabın yer aldığı bir kütüphane oluşturdu. Birinci, "Meşveretçi Naci Bey ve Gazetesi", s. 139-149.

⁴⁸ Emiroğlu, "Trabzon'da Jön Türkler", s. 55; Beyoğlu, *a.g.e.*, s. 34-35.

⁴⁹ Meclis-i Mebusanın açılışı dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti şubelerinden meclise çok sayıda tebrik telgrafi gönderildi. Bu şubelerden biri de Trabzon'du. *Trabzon'da Meşveret*, S: 32, 6 Kânûn-ı Evvel 1324, (19 Aralık 1908). Ayrıca Trabzon Belediye Reisi, Trabzon Osmanlı Kulübü ve Of Redif Taburu Zabitanı adına Kolağası Şefik Bey de tebrik telgrafi gönderen kişi ve kurumlardandı. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C: 3 İçtima:1, 9.12.1324, s. 19-23.

⁵⁰ *Trabzon'da Meşveret*, S: 32, 6 Kânûn-ı Evvel 1324, (19 Aralık 1908).

⁵¹ *Feyz*, S: 38, 5 Kânûn -ı Evvel 1324 (18 Aralık 1908).

⁵² *Trabzon'da Meşveret*, S: 193, 7 Temmuz 1326 (20 Temmuz 1910); Volkan Aksoy, "Trabzon'da On Temmuz" Bayramı Kutlamaları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 13, Güz 2012, s. 53-54.

⁵³ Kudret Emiroğlu, "Maliye Nazırı Cavit Bey'in Trabzon Gezisi", *Trabzon*, S: 4, Ankara 1990, s. 53-59; İsmail Akbal, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınları, Trabzon 2008, s. 37; İttihat ve Terakki Cemiyetinin Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti ile yoğun mücadele içine girdiği bu dönemde Trabzon'daki şubenin önde gelen idarecileri arasında Hacı Ahmet, Hacı Ali Hafız Ömer, Hakkı, Mehmet Salih, Mahmut Hafız, Meşveretçi Naci ve Halim Efendiler yer aldı. Cevdet Alap, "Hayatım", *Yeni Yol*, S: 3339, 14 Aralık 1946; *Bir Ömür Bir Şehir: Trabzonlu Gazeteci Cevdet Alap'ın Anıları*, Haz. Hikmet Aksoy, Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Yay., Trabzon 2008, s. 25. II. Meşrutiyet Dönemi'nin en büyük ve en güçlü muhalefet

larla donatılan kulüp önünde vatan ve ordu marşları çalınmış, şehir halkının yanı sıra köylerden de çok sayıda kişi törene katılmıştı.⁵⁴ Kulüpte yapılan bir diğer kutlama Çanakkale Zaferi'nin ardından yapılan fener alayıydı. 1915 yılı Ocak ayının üçüncü haftasında Uzunsokak'taki kulüp binasına gelen Trabzon halkı burada yapılan törenin ardından bütün gece şehri dolaşarak zaferi kutlamıştı.⁵⁵

Sosyal hayatın ve millî duyguların canlanmasına yönelik faaliyetler yürüten cemiyetin katkıları ile Namık Kemal'in *Vatan* piyesi 1908 yılı Eylül ayında Tuzlu Çeşme'deki tiyatrodaki sahnelendi. Gösteri öncesinde tiyatro salonu Osmanlı Devleti ve cemiyetin bayraklarıyla süslendi. Bu gösteriden elde edilen 120 liralık hâsılat iane-i milliyeye bağışlandı.⁵⁶ Trabzon gençleri bu gösteriden yaklaşık bir ay sonra ve yine cemiyetin desteğiyle piyesi bir kez daha oynamak üzere hazırlıklara başladı.⁵⁷ Piyes 2 Kasım günü yeniden sahnelendi.⁵⁸

Kulüpte çeşitli konferanslar da düzenlendi. Bu kapsamda 4 Aralık 1908 Cuma günü liman ve rıhtım hakkında bir konferans verileceği bütün üyelerine ilan edildi.⁵⁹ İttihat ve Terakki Kulübünde verilen bir başka konferansın konuşmacısı III. Ordu mensuplarından olup Erzurum'a gitmek üzere Trabzon'a uğrayan ve kulübü ziyaret eden Naci Bey'di. *Ulum-ı içtimaiye ve usul-ı siyasiye* konulu konferansta özellikle İran hükümetinin durumuna dair bilgilere yer verildi.⁶⁰ Hastalıklar ve korunma yolları ile ilgili sağlık konferansları da çok sayıda kişinin faydalandığı önemli toplantılardandı. 1910 yılında İstanbul'dan Trabzon'a gelen Dersaadet

partisi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası 21 Kasım 1911 tarihinde kuruldu. Yaklaşık bir ay sonra yapılan İstanbul'daki ara seçimi kazanmasının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti bu fırkanın muhalefetine karşı iktidarını güçlü tutmaya çalıştı. Zira firma İttihat ve Terakki karşıtı olan farklı kesimlerin toplandığı bir yapıydı. İttihatçılar muhalefetin güçlenmesini önleyemeyince 1912 yılında yapılan seçimlerde (Sopalı Seçimler) gayri meşru yollara başvurarak muhalefeti sindirdiler. Bununla birlikte Arnavutluk isyanının ardından Halaskar-ı Zabitan Grubunun da desteği ile muhalifler güçlendi ve meclis feshedildi. Balkan Savaşlarını bahane gösteren İttihat ve Terakki 1913 yılında Bab-ı Ali Baskını ile kesin olarak iktidara geldi. Bu gelişmelerin neticesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti I. Dünya Savaşı bitimine kadar muhalefeti tam olarak sindirmişti. Tunaya, *a.g.e.*, s. 263-271. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Trabzon'da da oldukça destek buldu. 1911 yılında Fırkanın meclisteki yönetim kurulunda Trabzon Mebusu Mahmud Mazhar Bey de yer aldı. Ayrıca kuruluşunu tebrik amacıyla Trabzon'dan firma yönetimine çeşitli telgraflar gönderildi. Cavit Bey'in Trabzon gezisi bu anlamda önemliydi. Zira İttihatçılar Trabzon'a verdikleri önemi göstermişlerdi. 1912 yılında yapılan seçimler Trabzon'da da oldukça çekişmeli geçti. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Trabzon'daki sesi Şatırzade Hasan Hicabi'nin sahibi olduğu *Tarik* gazetesi idi. Gazete seçim sürecinde yoğun bir propaganda yapmış, *Trabzon'da Meşveret* gazetesi ile mücadelede girmişti. Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da Sopalı Seçimler", *Tarih ve Toplum*, C: 17, S: 97, 1992, s. 41-46; Aksoy, *a.g.t.*, s. 89-121.

⁵⁴ *Trabzon'da Meşveret*, S: 296, 13 Temmuz 1327 (26 Temmuz 1911); Aksoy, *a.g.m.*, s. 56.

⁵⁵ Medîha Kayra, *Hoşça Kal Trabzon Merhaba İstanbul*, Haz. ve Türkçeye Çev. Cahit Kayra, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2013, s. 51-52.

⁵⁶ *Trabzon'da Meşveret*, S: 8, 13 Eylül 1324 (26 Eylül 1908).

⁵⁷ *Trabzon'da Meşveret*, S: 18, 18 Teşrin-i Evvel 1324 (31 Ekim 1908); Veysel Usta-Ömer İskender Tuluk, *Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon'da Tiyatro*, Serander Yay., Trabzon 2017, s. 55.

⁵⁸ *Trabzon'da Meşveret*, S: 19, 22 Teşrin-i Evvel 1324 (4 Kasım 1908).

⁵⁹ *Trabzon'da Meşveret*, S: 27, 19 Teşrin-i Sâni 1324 (2 Aralık 1908).

⁶⁰ *Trabzon'da Meşveret*, S: 35, 17 Kânûn -ı Evvel 1324 (30 Aralık 1908).

Hıfzısıhha-i Umumîye Müfettişi Milaşlı İsmail Bey Uzun Sokak'taki İttihat ve Terakki Kulübünde kolera salgını ve hastalık hakkında bilgiler sundu.⁶¹ Kolera salgını nedeniyle Trabzon'da bulunan Dr. Hipokrat Efendi de veba hastalığı hakkında bir konferans verdi.⁶² Sağlık konferansları dışında kulüpte çeşitli tarihlerde toplantı ve etkinlikler de gerçekleştirildi. Çeşitli günlerde mevlit okutulan⁶³ kulüpte ilmi konferanslar da verildi. Bunlar arasında Servet Efendi tarafından kulüpte verilecek bir konferans gazete ilanı ile Trabzon halkına duyuruldu.⁶⁴ 7 Mayıs 1911 tarihinde Hazine ve Dava Vekili Midhat Efendi'nin *Tarihi İslam ve İslaf-ı Azamın Fütuhât-ı Cihangiraneleri* konulu konferansının ardından İttihat ve Terakki Kulübünde toplanan üyeler arasında Türkistan'da meydana gelen deprem için yardım toplandı. Trabzon'da ilk olarak gerçekleşen bu faaliyet çerçevesinde 400 kuruş gelir elde edildi.⁶⁵

İttihat ve Terakki Kulübünde ücretsiz hasta muayeneleri de yapıldı. 1911 yılı Haziran ayında Cuma ve Pazar günleri Rüsumat Kimyageri Etibba-i Hazika-i Askeriyeden Tahsin Bey tarafından yapılan muayenelerde birçok hasta tedavi edildi.⁶⁶

Çevre şehirlerdeki şubeler ile de irtibat kuran Trabzon İttihat ve Terakki Kulübü 1911 yılı Haziran ayında Ordu ve Giresun İttihat ve Terakki Kulüpleri ile karşılıklı ziyaretlerde bulundu.⁶⁷

Sosyal ve kültürel faaliyetlerinin yanında olağan toplantıları da düzenli olarak gerçekleştirildi. Kulübün Uzun Sokak'taki binasında 15 Haziran 1911 tarihinde yapılması kararlaştırılan yıllık kongresi, üyelere duyurularak toplantıya davet edilmişlerdi.⁶⁸ 21 Haziran 1911 tarihinde yapılan toplantıya İttihat ve Terakki Cemiyeti nizamnamesi gereğince mülhakat kulüplerden gelen azalar da katıldı.⁶⁹ Cemiyetin 15 Temmuz 1911 tarihinde yapılması kararlaştırılan⁷⁰ olağanüstü toplantısında kulüp üyeleri 10 Temmuz Bayramı kutlamaları için düzenlenecek resmigeçit törenine davet edildi.⁷¹ 1912 yılı kongresi de mülhakattan gelen azaların katılımı ile Uzun Sokak'taki İttihat ve Terakki Kulübünde yapıldı. Toplantıya, nizamnameye göre kulüp üyelerinden başka cemiyete mensup belediye reisleri ile İttihat ve Terakki programını kabul eden gazeteciler de katıldı.⁷²

⁶¹ *Hekim*, S: 20, 1. Sene, 15 Teşrin-i Evvel 1326 (28 Ekim 1910).

⁶² *Hekim*, S: 23, 1. Sene, 1 Kânûn -ı Evvel 1326 (14 Aralık 1910).

⁶³ *Trabzon'da Meşveret*, S: 268, 2 Mart 1327 (15 Mart 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 434, 21 Teşrin-i Sâni 1328 (4 Aralık 1912).

⁶⁴ *Trabzon'da Meşveret*, S: 267, 2 Nisan 1327 (15 Nisan 1911).

⁶⁵ *Trabzon'da Meşveret*, S: 273, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 275, 30 Nisan 1327 (13 Mayıs 1911).

⁶⁶ *Trabzon'da Meşveret*, S: 282, 25 Mayıs 1327 (7 Haziran 1911).

⁶⁷ *Trabzon'da Meşveret*, S: 284, 1 Haziran 1327 (14 Haziran 1911).

⁶⁸ *Trabzon'da Meşveret*, S: 284, 1 Haziran 1327 (14 Haziran 1911).

⁶⁹ *Trabzon'da Meşveret*, S: 287, 11 Haziran 1327 (24 Haziran 1911).

⁷⁰ *Trabzon'da Meşveret*, S: 293, 2 Temmuz 1327 (15 Temmuz 1911).

⁷¹ *Trabzon'da Meşveret*, S: 295, 10 Temmuz 1327 (23 Temmuz 1911).

⁷² *Trabzon'da Meşveret*, S: 388, 2 Haziran 1328 (15 Haziran 1912).

Kulüp, genel merkez toplantılarına da temsilci gönderdi. İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1911 yılı genel kongresine Trabzon Şubesi Delegatesi olarak eski askerlerden Rıza Bey katıldı.⁷³

5. Trabzon Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübü

Trabzon Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübü⁷⁴ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Trabzon'da kurulan ilk kültür cemiyetidir. Kulübün kuruluş çalışmaları 1908 yılı Eylül ayının ilk günlerinde başlatıldı.⁷⁵ Kulüp gençleri 7 Eylül günü saat üçte Hürriyet Meydanı civarındaki gazinoda yapılacak toplantıya davet edildi. Kulübün kuruluş çalışmalarını satırlarına taşıyan *Trabzon'da Meşveret* gazetesi gençlerin gösterdikleri fikr-i gayret ve mesaiyi takdirle karşıladığını belirterek müteşebbislerini tebrik etmişti.⁷⁶ Kulüp merkezi Şatırzade Safvet Bey'in hanının yakınlarındaki bir binaydı.⁷⁷

Kulüp, Avrupa medeniyetinin ilerlemesini ilim ve fenni rehber almalarına bağlayan, medeni milletler arasına girmek, milletin üzerindeki ataleti kaldırmak amacıyla ilim ve fenne ihtiyaç duyulduğunu düşünen, eğitim ve kültüre önem veren gençlerin desteğiyle kuruldu.⁷⁸ Kuruluşu sağlanan kulübün resmi açılış töreninin 30

⁷³ Emiroğlu, "Trabzon'da Jön Türkler", s. 55-56.

⁷⁴ Kulüp ile ilgili bir çalışma için bkz. Melek Öksüz, "II. Meşrutiyet Döneminde Dernekçiliğe Taşradan Bir Örnek: Trabzon Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübü", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 2, 2007, s. 55-66.

⁷⁵ Kuruluş çalışmaları Eylül ayı içerisinde başlatılmışsa da resmi işlemlerin tamamlanabilmesi için Ramazan ayının bitimi beklenmiş olmalıdır. *Trabzon'da Meşveret* gazetesinde yer alan bir duyuru ile Giresun gençlerine de çağrıda bulunulmuş, kısa sürede faaliyete geçmesi planlanan *Muhibb-i Marifet Gençler Kulübü* açılana kadar Çınarlar Camii'nin yanındaki Hürriyet Kiraathanesi'nde vakit geçirmeleri tavsiye edilmişti. *Feyz*, S: 17, 19 Eylül 1324 (2 Ekim 1908). Çınarlar Camii İmamı Hasan Efendi İttihat ve Terakki Giresun Kulübünün en sadık üyelerindendi. Hürriyet Kiraathanesi başta Osman Ağa (Topal Osman) olmak üzere çok sayıda cemiyet mensubunun buluşma ve görüşme mekanıydı. Osman Fikret Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklâl Harbi Tarihlerinde Giresun, Milli Mücadele Günlerinden İzler, Notlar, İntibalar*, Haz. Veysel Usta-Mustafa Çulfaz, Serander Yay., Trabzon 2017, s. 146, 207-208, 371. Trabzon ve Giresun'da kültür cemiyetlerinin kurulduğu bu dönemde Keşap nahiyesinde de gençlerin bilime yönelmesi ve bilinçlenmesi yönünde çabalar sonuç vermiş, Trabzon Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübünün açılışından kısa süre sonra nahiyenin gençleri *Hadim-i Hakikat* adıyla bir kulüp kurmuşlardı. Burada yapılan ilmi sohbetler kazalarda kurulan kulüplerde bile yer verilmeyen müzakereleri ortaya çıkarmış, bu durum takdirle karşılanmıştı. *Feyz*, S: 49, 13 Kânûn-ı Sâni 1324 (16 Ocak 1909); *Feyz*, S: 58, 13 Şubat 1324 (26 Şubat 1909). II. Meşrutiyet yıllarında Giresun'da faaliyette olan bir diğer kulüp *Rum Cemiyet-i Edebîyye* Kulübüydü. Kulüpte 1909 yılı Mart ayında Dava Vekili Apık Zevryan Efendi tarafından bir konferans verilmişti. *Trabzon'da Meşveret*, S: 53, 25 Şubat 1324 (10 Mart 1909).

⁷⁶ *Trabzon'da Meşveret*, S: 2, 23 Ağustos 1324 (5 Eylül 1908).

⁷⁷ *Trabzon'da Meşveret*, S: 26, 15 Teşrin-i Sâni 1324 (28 Ekim 1908).

⁷⁸ *Feyz*, S: 36, 28 Teşrin-i Sâni 1324 (11 Aralık 1908); Salih, "Fenn ve Marifet, Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübü", *Feyz*, S: 37, 2 Kânûn-ı Evvel 1324 (15 Aralık 1908); *Feyz*, S: 49, 13 Kânûn-ı Sâni 1324 (16 Ocak 1909). Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Trabzon basınında yeni düzenin her açıdan toplumun gelişmesine katkı sunacağı düşünülüyor, fakat bir arada olabilmenin kulüpler vasıtasıyla gerçekleşebileceği ifade ediliyordu. Nitekim kulüplerin faaliyetleri topluma *ittihatî* öğrenecekti. Bu konuda da öncelikle olarak fen ve eğitim kulüpleri kurul-

Kasım günü yapılacağı üyelerine duyuruldu.⁷⁹ Belirlenen tarihte yapılan açılış töreninde mızıka çeşitli parçalar çaldıktan sonra Başkan İhsan Efendi,⁸⁰ üyelerden Baki Efendi ve Ermeni murahhasası birer konuşma yaptı.⁸¹ Açılışının ardından ilk toplantısını 3 Aralık günü gerçekleştirmek üzere bir duyuru yapan idare heyeti bütün üyelerini kulübe davet etmişti.⁸²

Kuruluşundan sonra başlatılan ilmi toplantılar ve gece dersleri üç-dört ayda gençlerin fikri gelişiminde önemli katkılar sağlamıştı. Kulüpte verilen ilk konferans Aralık ayı başında gerçekleşmiş, etkinlikte Rüşumat Kimyageri Doktor İsmail

mahiydi. *Trabzon'da Meşveret*, S: 6, 6 Eylül 1324 (19 Eylül 1908); *Feyz*, S: 17, 19 Eylül 1324 (2 Ekim 1908). Bu süreçte basında cemiyetler kurulmasını teşvik edici yayınlara yer verildi. Özellikle Avrupa'da insanların önüne çıkan zorluklar ve yeni gelişmelere paralel olarak cemiyetler, şirketler kurduğu, böylece bu örgütlerin insanların mutluluğunu sağladığı, medeniyetin ilerlemesine de yardımcı olduğu ifade edilen değerlendirmelerde Türkiye'nin bu sahada oldukça geri kaldığı, hatta hiçbir eser gösteremediği belirtiliyordu. *Feyz*, S: 29, 4 Teşrin-i Sâni 1324 (17 Kasım 1908). Aynı tarihlerde köylüler için de bir cemiyet teşkil edilmesi, hatta bu sayede köylülerin bilgilendirilerek cehaletten kurtarılması, kitaplar neşredilmesi, zihinlerini açacak makaleler yazılıp dağıtılması da önerildi. *Feyz*, S: 25, 19 Teşrin-i Evvel, 1324 (1 Kasım 1908).

⁷⁹ *Trabzon'da Meşveret*, S: 26, 15 Teşrin-i Sâni 1324 (28 Ekim 1908).

⁸⁰ Hamamizade Mehmed İhsan Bey 1885 yılında Trabzon'da doğdu. İslahhane Merkez İbtidaisinin ardından rüştiyeden mezun oldu. 1903 yılında Trabzon İdadisini tamamladı. Papaz Kalust Şinasi Efendi ve Askeri Rüştiyede Fransızca öğretmeni Sabih Bey'den Fransızca dersleri aldı. Trabzon'da sürgünde bulunan alim ve şair Erzurumlu Ali Şevket Hoca'dan Mesnevi okudu. Hartamazade Baki Efendi, Duyun-ı Umumiye Başkatihi Hüsnü, Ustazade Nazım ve Halil Nihat (Boztepe) ile beraber Hamdi Efendi'nin *Ayine-i Efkar* adlı kitapçı dükkanının müdavimlerinden. İhsan Bey, Hamdi Efendi'den destek gördü. Trabzon'un tanınmış isimlerinden İbrahim Cudi Efendi, Hatipzade Emin Efendi ve Arnavutzade Emin Efendi'nin sohbetlerinden faydalandı. Henüz yirmili yaşlarına ulaşmadan şiirler yazmaya başladı. Edebiyat, tarih, biyografi ve bibliyografya alanlarına ilgi duydu. Mahalli dil ve folklor üzerinde çalıştı. 1909-1913 yılları arasında Trabzon İdadisi, Trabzon Darülmuallimini ve Trabzon Askeri Rüştiyesinde Tarih, Edebiyat, Kitabet, İslam ve Osmanlı Tarihi dersleri verdi. Yazıları Trabzon'un çeşitli gazete ve dergilerinde yayınlanan İhsan Bey çeşitli cemiyetlerde görev aldı: Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübü Başkanlığı'nın yanı sıra Trabzon Donanma Cemiyeti Heyet-i Merkeziye İkinci Başkanlığı, Müdafaa-i Milliye Heyet-i İrşadiyesi, Hilal-i Ahmer Merkez Şubesi üyelikleri bunlar arasındadır. I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 1920'li yıllarda Mahfel-i Musiki, Trabzon Muallimler Birliği, Trabzon Türk Ocağı gibi cemiyetlerde başkanlık yaptı. Kendi imkânlarıyla Trabzon Yüksek Ticaret Mektebinin yeniden kurulmasını sağladı. Müdürlüğünü de yaptığı bu okulda Türkçe, Ticari Yazışma, Neşriyat dersleri verdi. 1928 yılında İstanbul'a döndü. Galatasaray Lisesinde ve Yüksek Ticaret Mektebinde görev yaptı. 11 Mayıs 1948 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Döneminin şairleri arasında *şair-i maderzad* olarak ünlenen Hamamizade İhsan Bey çok sayıda esere imza attı. Mustafa Uzun, "Hamamizade Mehmed İhsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 15, İstanbul 1997, s. 435-436; Mehmet Akif Bal, *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*, Çatı Yayınları, İstanbul 2007, s. 387-388.

⁸¹ *Feyz*, S: 33, 18 Teşrin-i Sâni 1324 (1 Aralık 1908); *Feyz*, S: 34, 21 Teşrin-i Sâni 1324 (4 Aralık 1908).

⁸² *Trabzon'da Meşveret*, S: 27, 19 Teşrin-i Sâni 1324 (2 Aralık 1908).

Hakkı Bey tarafından göz ve göz sağlığına dair yeni gelişmeler hakkında uzun bir konuşma yapılmıştı.⁸³

Kulübün nizamnamesinde toplantı ve konferanslar haricinde lisan dersleri ve müzik eğitimi gibi sosyal ve kültürel faaliyetler düzenlenmesi de planlanmıştı.⁸⁴ Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübü üyelerinin yaptığı bir toplantıda Aralık ayı sonunda geceleri Türkçe, Fransızca ve Tarih derslerine başlanmasına karar verildi. Ayrıca faaliyetlere maddi destek sağlanması için bir yardım defteri açılarak bağışlar toplandı. Yalnızca bu toplantıda kulüp üyeleri 25 lira bağışlamıştı.⁸⁵

Çeşitli tarihlerde yapılan konuşmalar, kulübün ön plana çıkan faaliyetlerindendi. Belirlenen takvim çerçevesinde haftada birer defa Hacı İbrahim Cudi ve Hafız Mesud Efendiler tarafından edebi, ahlaki, dini ve ilmi konular ile ilgili konuşmalar yapıldı. Ayrıca kararlaştırılan şekilde müzik dersleri verilmesi amacıyla 1909 yılı başında kulübün alt kat salonu düzenlenerek üyelerden İsmail Hakkı Bey tarafından dersler vermeye başlandı.⁸⁶ Mart ayı sonunda kulübü ziyaret eden Trabzon Fırka Kumandanı Abuk Ahmed Paşa, teftiş amacıyla şehirde bulunan Cabir Paşa ve belediye erkânından Hacı Ahmed Efendi şereflerine bir müzik gösterisi düzenlendi. Kulüp idare heyeti üyelerinden Rüsumat Kimyageri Doktor İsmail Hakkı Bey'in başkanlığında gerçekleşen müsamerenin sonunda misafirlere önceden hazırlanmış ve hürriyet kurdellarıyla süslenmiş buketler bütün üyelerin seslendirdiği vatan ve hürriyet marşları eşliğinde takdim edildi.⁸⁷

Kulüp ilk piyesini 21 Ekim 1908 tarihinde sahnelemek üzere hazırlıklara başladı.⁸⁸ *Mesaib-i İstibdat (İstibdatın Musibetleri)* adlı 6 perdelik piyesin sahnelenmesinden 5.000 kuruş hasılat elde edilerek bir kısmı piyesin masraflarına ve çırçır yangın zedelerine sarf edilmiş, 2.000 kuruş kulübe gelir olarak kalmıştı.⁸⁹

Kulübün gerçekleştirdiği kültürel faaliyetler henüz bir yılını doldurmamayan Meşrutiyet sürecinde oldukça verimli olarak değerlendiriliyordu. Giresun'dan *Feyz* gazetesine bir mektup gönderen Ahmed Edip Efendi kulüp hakkında iyi dileklerde

⁸³ *Trabzon'da Meşveret*, S: 28, 26 Teşrin-i Sâni 1324 (9 Aralık 1908). Gençlerin faydalanabilmesi amacıyla Ermeni Murahhasası Serrahip Emanuel Balyan Efendi ve Doktor Abdülaziz Samih Bey tarafından kulübe üçer adet kitap bağışlanmıştı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 31, 3 Kânûn-ı Evvel 1324 (16 Aralık 1908).

⁸⁴ İdare heyeti üyesi Sadık Bey'in sunduğu nizamnameye göre Musiki Kulübünün oluşturulması, ayrıca Fransızca, Rumca ve Ermenice lisan derslerinin verilmesi planlandı. Ancak basında yer alan bir yazıda Fransızca kadar İngilizce'nin de önemli olduğu belirtilerek bu dil için kurslar düzenlenmemesi eleştirilmişti. Salih, "Fen ve Marifet, Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübü", *Feyz*, S: 37, 2 Kânûn-ı Evvel 1324 (15 Aralık 1908). Sadık Bey bu yazıya *Trabzon'da Meşveret* gazetesinde cevap verdi. Sadık Bey'e göre Osmanlı milleti birbirini tanıdıkça daha uyumlu yaşayacaktı. Buradan hareketle birbirinin dilini de öğrenmesi gerektiğini ifade etmişti. *Trabzon'da Meşveret*, S: 32, 6 Kânûn-ı Evvel 1324 (19 Aralık 1908).

⁸⁵ *Trabzon'da Meşveret*, S: 33, 10 Kânûn-ı Evvel 1324 (23 Aralık 1908).

⁸⁶ *Feyz*, S: 49, 13 Kânûn-ı Sâni 1324 (16 Ocak 1909).

⁸⁷ *Trabzon'da Meşveret*, S: 59, 18 Mart 1325 (31 Mart 1909).

⁸⁸ Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından sahnelenen piyes beğeniyle izlendi. Oyunda Cevdet, Baba Namık ve Mahir gibi oyuncular yer almıştı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 16, 11 Teşrin-i Evvel 1324 (24 Ekim 1908).

⁸⁹ *Feyz*, S: 24, 12 Teşrin-i Evvel 1324 (25 Ekim 1908).

bulunmuş, kulüp yönetimi de kendisine teşekkür etmişti.⁹⁰ Kethüdazade Halim Bey de Ordu'dan Trabzon'a geldiğini ve kulüpteki bir müzik müsamesesine katıldığını ifade ederek gördüğü ilmi ve kültürel gelişime dair takdir ve tebrik duygularını dile getirmişti.⁹¹

Kulüp yönetimi bazı konuları görüşmek üzere 7 Mayıs 1909 tarihinde bir toplantı yapılacağını üyelerine duyurmuştu.⁹² Aynı tarihlerde Trabzon'da bulunan şair Naci Bey Osmanlı Kulübünde verdiği konferansın ardından kulübü ziyaret ederek gençlerle sohbet etti.⁹³ Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübünün bu dönemde planladığı etkinliklerden biri İstanbul ve Selanik gezisiydi. Haziran ayında, İstanbul ve Selanik şehirlerini ziyaret etmek ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hürriyet Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'ya teşekkür etmek üzere 200 kişilik bir seyahat programı hazırlandı. 23 Haziran 1909 tarihinde gerçekleşmesi planlanan seyahatin Özel İdareye ait Marmara Vapuru ile yapılması kararlaştırılmıştı.⁹⁴

6. Terakki-i Maarif ve Himaye-i Etfal Cemiyeti

Terakki-i Maarif ve Himaye-i Etfal Cemiyeti Trabzon'un mahalle ve köylerindeki iptidai mekteplerin (ilkokulların) artırılması ve iptidai eğitimin düzenlenmesi, yaygınlaştırılması ve kimsesiz, yoksul çocukların korunması amacıyla 1908 yılı Ekim ayında yardımseverler tarafından oluşturuldu.⁹⁵ Vali Arifi Paşa

⁹⁰ *Feyz*, S: 52, 23 Kânûn-ı Sâni 1324 (5 Şubat 1909).

⁹¹ *Trabzon'da Meşveret*, S: 60, 21 Mart 1325 (3 Nisan 1909).

⁹² *Trabzon'da Meşveret*, S: 69, 22 Nisan 1325 (5 Mayıs 1909).

⁹³ *Trabzon'da Meşveret*, S: 71, 29 Nisan 1325 (12 Mayıs 1909).

⁹⁴ *Feyz*, S: 74, 1 Haziran 1325 (14 Haziran 1909).

⁹⁵ *Trabzon'da Meşveret*, S: 17, 15 Teşrîn-i Evvel 1324 (24 Ekim 1908). Trabzon'da yalnızca ilköğretimde değil diğer okullarda da eğitim-öğretim sorunları mevcuttu. Öğretmen ihtiyacı olan Trabzon İdadisi öğrencileri 1908 yılı Kasım ayında dersleri boykot etmişlerdi. Derslere girmeyen, aynı zamanda Maarif Nezareti tarafından okul müdürlüğüne atanan Celil Efendi'yi de kabul etmeyen öğrenciler kendi seçtikleri müdür ile eğitim görmek istediklerini Maarif Müdürlüğüne bildirdiler. Yaklaşık 500 kişinin öğrenim gördüğü okulda 30 kadar öğrencinin yaptığı bu hareket sonrasında velilere boykota katılanlara *nizam-ı mahsus* uygulanacağı yönünde ikazda bulunulmuştu. Bunun üzerine öğrenciler yeniden okula ve derslere devam etmişlerdi. Boykot, dönemin basınında da tartışılan bir konu olmuştu. *Feyz* gazetesi Maarif Müdürü'nün konuya ilgisini ve yaklaşım tarzını yetersiz bulurken, *Trabzon'da Meşveret* gazetesinin hedefinde Celil Bey ve okul yönetimi vardı. Kudret Emiroğlu, "1908'de Trabzon Lisesi'nde Boykot", *Trabzon*, S: 4, Ankara 1990, s. 36-38. Bu olayın da etkisiyle gazetelerde toplumun özellikle eğitim ve kültür açısından harekete geçirilmesi gerektiğini tavsiye eden yazılar neşredildi. Bu yazılarda herkesin eğitim konusunda istekli ve bilgiye hevesli olması durumunda batıya yetişileceği belirtilerek tahsilin insan hayatı için önemi vurgulandı. Ayrıca batılı ülkelerin genel bütçesinden eğitim işlerine pay ayırdıkları, Osmanlı Devleti'nde ise zaman zaman eğitim adına halktan alınan paraların eğitim faaliyetlerinde kullanılmadığı, oysa hükümetin eğitim için ayrı bütçe oluşturması gerektiği dile getirildi. Mustafa Vasfi, "Maarif", *Feyz*, S: 32, 14 Teşrîn-i Sâni 1324 (27 Kasım 1908). *Trabzon'da Meşveret* gazetesinde de *Kabahat Kimde?* başlıklı bir yazı yayımlanarak konuya dair tespitlere yer verilmişti. *Trabzon'da Meşveret*, S: 26, 15 Teşrîn-i Sâni 1324 (28 Kasım 1908). Diğer yandan Trabzon Maarif Müdürü Mehmed Murad Bey'in eğitime

başkanlığında Trabzon'un ileri gelenlerinin yer aldığı bir *umumi cemiyet* oluşturuldu. Bu cemiyet, Müftü'nün başkanlığında 32 kişiden oluşan *hususî cemiyetin* faaliyetlerinin başarıya ulaşması için çalışacaktı. Müftü İmadeddin Efendi başkanlığındaki *hususî cemiyet* Ekim ayı içerisinde 6 toplantı gerçekleştirdi. Bu toplantılarda yapılacak faaliyetlere dair bir program hazırlandı. Hazırlanan program ve yapılacak faaliyetler ile ilgili bilgi verilmek üzere cemiyetin ilk toplantısının Zağanos Mektebinde yapılması kararlaştırılarak üyelere duyuruldu. Vali Arifi Paşa başkanlığında Zağanos Mektebinde gerçekleştirilen ve çeşitli müzakerelerde bulunulan toplantıda başta vali olmak üzere muteberana bilgi verildi. Toplantıda programın bazı bölümleri *hususî cemiyetin* üyelerinden İdadi Müdürü Hazım Bey tarafından okunmuş ve üyeler tarafından uygun bulunmuştu. Rüşumat Nazırı Mehmet Emin Bey de eğitimin ve bu anlamda cemiyetin kuruluşunun önemi anlatan uzun bir konuşma yapmıştı.⁹⁶ Bu konuşmanın ardından açılan bir iane defteri ile toplanan yardımlar yaklaşık bir saat içinde 800 liraya ulaşmıştı.⁹⁷ Maarif için yapılan iane defterine adını yazdıranlardan başta vali olmak üzere, kumandan, hakim, defterdar, müftü, askeri erkan, memurlar ve Trabzon eşrafi çeşitli miktarlarda bağışlar yaptı. Bu yardımlar *Trabzon'da Meşveret* gazetesinde yayınlandı.⁹⁸

Cemiyet yönetimi 1909 yılı başlarında Ayafilibo Mahallesi'nde yapılması kararlaştırılan okulun duvarlarının inşası için 17 Şubat 1909 tarihinde bir açık eksiltme yapılacağını belirterek ustabaşlarının Debbaghane Camii Şerifi bitişiğindeki binaya müracaat etmelerini duyurdu.⁹⁹ 27 Şubat tarihinde bir duyuru daha yapan idare heyeti duvar kısmı inşaatı için arşını 13 kuruş olacak şekilde teklif verildiğini, daha fazla iskonto yapabilecek kişilerin kendilerine başvurmalarını ilan etmişti.¹⁰⁰

7. Trabzon Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti

Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti¹⁰¹ 6 Temmuz 1325 (19 Temmuz 1909) tarihinde İstanbul'da kuruldu.¹⁰² Nizamnamesinin 2. Maddesinde

ve okulların sorunlarına karşı ilgisiz tavrı, İstanbul'a giderek aylarca kalması da eleştirilere neden olmuştu. Valiye hitaben gönderilen yazılarla yerine yeni bir müdürün atanması istenmişti. Nitekim 1909 yılı ortalarında Maarif Müdürlüğüne Bedirhanzade Ferit Bey atandı. *Feyz*, S: 34, 21 Teşrin-i Sâni 1324 (1 Aralık 1908); *Feyz*, S: 59, 17 Şubat 1324 (2 Mart 1909); *Feyz*, S: 73, 25 Mayıs 1325 (7 Haziran 1909).

⁹⁶ *Trabzon'da Meşveret*, S: 18, 18 Teşrin-i Evvel 1324 (31 Ekim 1908).

⁹⁷ *Feyz*, S: 24, 12 Teşrin-i Evvel 1324 (25 Ekim 1908); *Trabzon'da Meşveret*, S: 30, 29 Teşrin-i Sâni 1324 (12 Aralık 1908).

⁹⁸ *Trabzon'da Meşveret*, S: 26, 15 Teşrin-i Sâni 1324 (28 Kasım 1908); *Trabzon'da Meşveret*, S: 36, 20 Kânûn-ı Evvel 1324 (2 Ocak 1909); *Trabzon'da Meşveret*, S: 40, 5 Kânûn-ı Sâni 1324 (18 Ocak 1909). Bu ianelerin dışında eğitim faaliyetlerine destek olmak amacıyla yapılan etkinliklerden biri 1909 yılının ilk günlerinde başlatıldı. Müftü Hafız Mahir Efendi'nin başkanlığında attar Ethem ve Kadızade Temel Efendi'nin de yer aldığı bir cemiyet oluşturulup İzmir'de olduğu gibi Trabzon'da da mühürlü bir kutu vasıtasıyla Cuma günleri tahsil ianesine başlandı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 43, 21 Kânûn-ı Sâni 1324 (3 Şubat 1909)

⁹⁹ *Trabzon'da Meşveret*, S: 46, 31 Kânûn Sâni 1324 (13 Şubat 1909).

¹⁰⁰ *Trabzon'da Meşveret*, S: 50, 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909).

¹⁰¹ Cemiyet, kuruluşunda bu adla faaliyete başlamıştı fakat zamanla farklı adlarla da anıldı. Bir takım karışıklıklar ortaya çıkması üzerine 17 Şubat 1914 tarihinde çıkarılan bir İrade-i Seniyye

“Osmanlı Devleti’nin büyük devletlerarasındaki mevkiini muhafaza ve umumî menfaatlerini ve ticari ilişkilerini sağlamak için ihtiyaçla münasip bir deniz kuvvetleri meydana getirmek” şeklinde belirtilen amaç çerçevesinde ülkenin çeşitli yerlerinde şubeler açıp bağışlar toplandı. Kapatıldığı 2 Nisan 1919 tarihine kadar ihtiyaca cevap verecek bir donanma meydana getirmek amacıyla faaliyet gösteren cemiyetin nizamnamesinin 5. kısmı taşra örgütlenmesi ile ilgiliydi. Anadolu’nun çeşitli vilayet, kaza ve nahiyelerinde şubeleri¹⁰³ açılan cemiyetin Trabzon Şubesi, İstanbul merkez şubesinden 6 ay sonra, 13 Kanun-ı Sani 1325 (26 Ocak 1910) tarihinde oluşturuldu.¹⁰⁴ Trabzon sancağında: Trabzon merkez kazası, Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakfıkebir, Akçaabat, Sürmene, Of ve Maçka kazaları, Şarlı, Yomra, Tonya, Araklı, Humurgan nahiyeleri; Lazistan sancağında, Lazistan merkez kazası (Rize), Hopa, Atina (Pazar) kazaları ile Arhavi, Viçe (Fındıklı), Mapavri (Çayeli), Kura-yı Seba (İkizdere), Hemşin nahiyeleri; Gümüşhane sancağında; Gümüşhane merkez kazası, Kelkit, Torul ve Şiran kazalarında şubeleri açıldı.¹⁰⁵ Cemiyetin Trabzon vilayetinin liva (sancak), kaza ve nahiyelerinde açılan

ile cemiyetin adı *Osmanlı Donanma Cemiyeti* olarak belirlendi. Selahittin Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 14.

¹⁰² *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti Usul-ı Cibayet Talimatnamesi*, Edeb Matbaası, İstanbul 1327, s. 1. Cemiyetin kurucuları arasında denizci subayı olan ve sonraki yıllarda Trabzon mebusu seçilen Ali Şükrü Bey de bulunuyordu. İlk idare heyetinde görev yapan Ali Şükrü Bey sonraki yıllarda da cemiyetin yönetiminde yer aldı. İdari teşkilatta görev alan bir diğer Trabzonlu Emin Bey’di. Emin Bey 19 Temmuz 1910 tarihinde yapılan ilk genel kongrede maliye encümeni üyesiydi. Özçelik, *a.g.e.*, s. 12-41.

¹⁰³ Nurşen Gök, *Donanma Cemiyeti’nin Anadolu’da Örgütlenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 14-15. Donanma Cemiyetinin ilk genel kongresinde taşra şubelerinin sayısı 122 olarak açıklandı. Ertesi yıl yapılan ikinci kongrede belirtildiğine göre 46 merkez şube ve 331 bağlı şubesi bulunuyordu. Nurşen Gök, “Donanma Cemiyeti’nin Anadolu’da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: 27, S: 43, 2008, s. 80. 1911 yılı kongresi yapıldığında Trabzon merkezine bağlı Gümüşhane, Rize, Giresun, Ordu, Pulathane, Tirebolu, Vakfıkebir, Görele, Of, Humurgan, Araklı, Maçka, Şarlı ve Tonya mülhakat şubeleri faaliyeteydi. Gök, *a.g.t.*, s. 59.

¹⁰⁴ *Trabzon’da Meşveret*, S: 283, 28 Mayıs 1327 (10 Haziran 1911). Donanma Cemiyeti kurulmadan önce milli bir donanma oluşturulması fikri ile Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde komisyonlar oluşturularak yardımlar toplandı. Gök, *a.g.t.*, s. 12. Bu amaçla İzmir’de oluşturulan bir heyet 1909 yılı başlarında yardım toplanması için Trabzon’a da tavsiyede bulunmuştu. Bunun üzerine faaliyete başlayan Trabzonlular *İmarat Mahallesi İane-i Bahriye Cemiyet-i Hayriyesi* adlı bir heyet oluşturup imal ettirdikleri demir bir sandıkla iane toplamışlardı. *Feyz*, S: 51, 20 Kânûn-ı Sâni 1324 (2 Şubat 1909); *Trabzon’da Meşveret*, S: 51, 18 Şubat 1324 (3 Mart 1909). Denizciler İane Komisyonu adıyla Trabzon’da faaliyet gösteren bu heyet, Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti Trabzon Şubesi teşkil edildikten sonra topladığı 20.834 kuruş 30 parayı cemiyete devretmişti. *Trabzon’da Meşveret*, S: 283, 28 Mayıs 1327 (10 Haziran 1911).

¹⁰⁵ Trabzon Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyetinin (TDOMMC) faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Melek Öksüz, “Trabzon’da Meşveret Gazetesine Göre Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti Trabzon Şubesi ve Faaliyetleri”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 16, Bahar 2014, s. 115-155; Melek Öksüz, *Trablusgarp Savaşı ve Donanma Cemiyeti’ne Trabzon Vilayetinden Yardımlar*, Serander Yayınları, Trabzon 2016.

şubelerinde büyük fedakârlıklarla bağışlanan ianeler toplandı. Trabzon vilayeti halkının yaşlı-genç,¹⁰⁶ kadın-erkek, memur-çiftçi,¹⁰⁷ asker-sivil,¹⁰⁸ müslim-gayri-müslim¹⁰⁹ demeden yardım faaliyetlerine katıldığı cemiyet önemli ölçüde destek bulmuştu. Bu desteğin oluşmasında yerel basın ve özellikle *Trabzon'da Meşveret* gazetesinin önemli bir payı vardı.¹¹⁰ Trabzon halkının özveri ile yaptığı bağışlar neticesinde 1910 yılı Mart ayında yalnızca bir hafta içinde toplanan 1.000 Osmanlı lirası telgraf poliçesiyle İstanbul merkez-i umumîsine gönderildi.¹¹¹ Daha sonraki

¹⁰⁶ 1910 yılı Şubat ayında Trabzon'daki okullarda öğrenim gören bazı öğrenciler harçlıklarını cemiyete bağışladı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 151, 13 Şubat 1325 (26 Şubat 1910); *Trabzon'da Meşveret*, S: 155, 24 Şubat 1325 (9 Mart 1910).

¹⁰⁷ Sürmene, Yomra ve Maçka ahalisi de fındık gelirlerinin bir kısmını vereceklerini taahhüt etti. *Trabzon'da Meşveret*, S: 152, 17 Şubat 1325 (2 Mart 1910). *Trabzon'da Meşveret*, S: 155, 24 Şubat 1325 (9 Mart 1910). *Trabzon'da Meşveret*, S: 170, 17 Nisan 1326 (30 Nisan 1910).

¹⁰⁸ Trabzon Rüsumat Anbar Memurluğunda toplanan ianelere ek olarak Akçaabat, Maçka, Rize, Torul vb. yerlerde de asker ve sivil memurlar çeşitli bağışlarda bulundu. *Trabzon'da Meşveret*, S: 156, 27 Şubat 1325 (12 Mart 1910); *Trabzon'da Meşveret*, S: 164, 27 Mart 1326 (9 Nisan 1910); *Trabzon'da Meşveret*, S: 165, 31 Mart 1326 (13 Nisan 1910); *Trabzon'da Meşveret*, S: 274, 27 Nisan 1327 (10 Mayıs 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 277, 7 Mayıs 1327 (20 Mayıs 1911).

¹⁰⁹ Cemiyete desteklerin artırılmasını sağlamak amacıyla Lazistan sahili boyunca bir geziye çıkan Müderris Harun Efendi Hopa ve Atina kazalarında konferanslar verdi. Atina kazasında verdiği konferansın ardından yapılan müzayedede bir kalem Terzi Yanko Efendi tarafından satın alındı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 282, 25 Mayıs 1327 (7 Haziran 1911). Giresun'daki Ermeniler de bir koyun bağışlama sözü vermişlerdi. *Trabzon'da Meşveret*, S: 273, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911).

¹¹⁰ Öksüz, "Trabzon'da Meşveret Gazetesine Göre Donanma-yı Osmani...", s. 117-119. Cemiyete yapılan bağışların ve bağışçı isimlerinin basında ayrıntılı olarak yer alması halkı onurlandırıp desteği artırdığı gibi *Trabzon'da Meşveret* gazetesi sahibi Naci Bey'in cemiyetin idare heyesinde yer alması da kamuoyu oluşturulmasında etkiliydi. Hemen her kesimden destek bulan cemiyete katkı için kahvehane ve kıraathanelerde de müzayedeler yapıldı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 155, 24 Şubat 1325 (9 Mart 1910); *Trabzon'da Meşveret*, S: 156, 27 Şubat 1325 (12 Mart 1910); *Trabzon'da Meşveret*, S: 157, 3 Mart 1326 (16 Mart 1910); *Trabzon'da Meşveret*, S: 167, 7 Nisan 1326 (20 Nisan 1910). Trabzon kadınları da cemiyete ellerinden gelen desteği vermişti. Yardım toplamak amacıyla Osmanlı Kadınları İlane-i Bahriye Sergisi düzenleyen kadınların bu faaliyeti oldukça ilgi görmüştü. Sergide Merkez Rüsumat Müdürü'nün Kerimesi Salih Hanım tarafından hediye edilen Girit konulu bir resim müzayedeye konularak Vali Mustafa Bey tarafından satın alınmıştı. Tüccar Konkalidi Nikolaidi Andonaki Efendi'nin oğulları da sergiye 15 lira değerinde bir at hediye etmişti. Trabzon kadınları bu faaliyette 10.666 kuruş iane toplamıştı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 154, 20 Şubat 1325 (5 Mart 1910); *Trabzon'da Meşveret*, S: 159, 10 Mart 1326 (23 Mart 1910); *Trabzon'da Meşveret*, S: 162, 20 Mart 1326 (2 Nisan 1910).

¹¹¹ *Trabzon'da Meşveret*, S: 159, 10 Mart 1326 (23 Mart 1910). İlane faaliyetleri kazalarda da oldukça verimli geçmekteydi. Akçaabat Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti tarafından belediye dairesinde düzenlenen sergide yardımsever Akçaabatlılar değerli eşyalarını bağışlamışlardı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 160, 13 Mart 1326 (26 Mart 1910). Maçka, Şarlı, Rize, Hemşin, Hopa, Kelkit ve Ordu şubelerinde de önemli miktarda iane toplandı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 153, 19 Şubat 1326 (4 Mart 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 166, 3 Nisan 1326 (16 Nisan 1910); *Trabzon'da Meşveret*, S: 185, 12 Haziran 1326 (25 Haziran 1910); *Trabzon'da Meşveret*, S: 266, 30 Mart 1327 (12 Nisan 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 267, 2 Nisan 1327 (15 Nisan 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 270, 14 Nisan 1327 (27 Nisan 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 273, 23 Nisan 1327 (6 Mayıs 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 274, 27 Nisan 1327 (10 Mayıs 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 278, 11 Mayıs 1327 (24 Mayıs 1911); *Trabzon'da*

hafta tedarik edilen 360 lira ile birlikte Trabzon merkezi adına İstanbul Donanma Cemiyetine gönderilen miktar 190.000 kuruşu aşmıştı.¹¹²

Kuruluşundan itibaren geçen bir yıllık süre zarfında yapılan iane miktarı mülga Denizciler İane Komisyonundan devralınan miktarla birlikte 1.155.629 kuruş 32 para olarak gerçekleşti. Bu miktardan 1.128.899 kuruş 17 para İstanbul'a gönderilmiş, 17.936 kuruş memur maaşlarına, 7.217 kuruş 35 para çeşitli masraflara harcanmıştı. Kalan 1.576 kuruş 20 para ise yeni idare heyetine teslim edilmişti. Mülhakkattan gönderilen fakat henüz bedeli alınmayan 19.947 kuruş 10 para Ziraat Bankası makbuzları ile cemiyete bağışlanmış, ayrıca aynen mevcut olan eşya ve donanma mecmualarının¹¹³ hesabı, defter ve evraklar da yeni heyete devredilmişti. Cemiyetin 15 aylık malî faaliyetini gösteren rapor İdare Heyeti Reisi Hacı Hami Efendi tarafından halka duyurulması için *Trabzon'da Meşveret* gazetesine gönderilmişti.¹¹⁴ Aynı tarihlerde yayınlanan bir ilanla donanma için satın alınan zırhlılar ve torpidoların ikinci taksiti olan 400.000 liranın bir ay içinde ödeneceği duyurularak bütün şubelerden daha fazla destek talep edildi.¹¹⁵ Bu talebe duyarsız kalmayan Trabzon vilayeti halkının yaptığı bağışlarla 1911 yılı Haziran ayı ortasında 446 lira iane toplanarak İstanbul merkezine gönderildi.¹¹⁶

TDOMMC'nin 1 Nisan 1911 tarihinde yapılan umumî heyet toplantısında idare heyetinde yer alan fakat toplantılara katılmayan ve ardından istifa eden üyelerin yerine, Kabazade Tefvik Efendi, Hacıhafızade Mustafa Efendi, Velisaridi Kostî Efendi ve Arslanyan Haçik Efendi seçildi. Önceki yıl idare heyetine seçilmiş olan üyelere Fostropulo Yorgi Efendi, Grama Dikopolu Pareşkoh Efendi,

Meşveret, S: 281, 21 Mayıs 1327 (3 Haziran 1911). Lazistan sancağında yardımların artırılması için halkı bağış yapmaya davet eden medrese hocalarından Harun Efendi'nin yaptığı toplantılarda halka verdiği vaaz ve nasihatler ahali üzerinde oldukça etkili olmuştu. Nitekim onun tavsiyesiyle her köyde mal sandığı oluşturularak ianeler toplanmaya başlanmış; müzayedeler, müsabakalar düzenlenerek cemiyete destek verilmişti. *Trabzon'da Meşveret*, S: 282, 25 Mayıs 1327 (7 Haziran 1911).

¹¹² *Trabzon'da Meşveret*, S: 161, 17 Mart 1326 (30 Mart 1910).

¹¹³ Donanma mecmuaları cemiyetin gelir elde ettiği önemli bir araçtı. Bu konuda bir çalışma için bkz. Zehra Çakmaktepe, *Donanma Mecmuası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.

¹¹⁴ Canik sancağının Trabzon vilayetine bağlı olduğu dönemde bu sancaktan toplanan ianelerin tutarı olan 1 akçe Trabzon Donanma Cemiyetine gönderilmişti. Bununla birlikte Giresun ve Rize sancakları ile Ordu kazasında toplanan bir miktar iane doğrudan İstanbul'a gönderildi. *Trabzon'da Meşveret*, S: 283, 28 Mayıs 1327 (10 Haziran 1911).

¹¹⁵ *Trabzon'da Meşveret*, S: 282, 25 Mayıs 1327 (7 Haziran 1911).

¹¹⁶ *Trabzon'da Meşveret*, S: 286, 8 Haziran 1327 (21 Haziran 1911). Cemiyetin duyurusu kaza ve nahiyelerdeki bağışları da arttırmıştı. Giresun gençleri bir tiyatro oyunu sergileyerek gelir elde etti. *Trabzon'da Meşveret*, S: 279, 18 Haziran 1327 (1 Temmuz 1911). Giresun ahali ayrıca satın alınacak nakliye gemilerinden birine *Giresun* adının verilmesi halinde daha fazla iane toplanacağı yönünde bir taahhütname verdikten sonra fındık mahsullerinden okka başına 2'şer para bağış-layarak kazalarının adını taşıyan bir nakliye gemisi alınmasını sağladılar. Gök, *a.g.t.*, s. 48. Kelkit, Şiran, Hopa, Of kazalarında da çeşitli miktarlarda bağışlar toplandı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 281, 31 Mayıs 1327 (13 Haziran 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 287, 11 Haziran 1327 (24 Haziran 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 291, 25 Haziran 1327 (8 Temmuz 1911).

Tahtacıyan Mihran Efendi, Minasyan Arsen Efendi ve Arabyan Karabet Efendi toplantılara katılmasalar da istifa etmediklerinden görevlerini sürdürmeleri kararlaştırıldı. Üyeler bu toplantıda yeni idare heyetinin düzenli toplantılar yapmasını ve faaliyetlerin bir program dâhilinde yürütülerek ianeler toplanmasını dilemişlerdi.¹¹⁷ Yapılan değişikliklerin ardından yeni idare heyeti; Reis Hacı Hamdi Efendizade Hacı Hami Efendi, Reis Yardımcısı Bekir Efendizade Hacı Rüştü Hafız Efendi, azalar Hacı Mollazade Osman Efendi, Hacı Ali Hafizzade Mahmut Salih Efendi, Fostropulo Yorgi Efendi, Yazıcıoğlu Areşkoh Efendi, Minasyan Arsen Efendi, Tahtacıyan Mihran Efendi ve Arabyan Karabet Efendi'den oluşturuldu.¹¹⁸

Tablo 1: TDOMMC'nin 1910-1911 Yılları Arasında Topladığı İane Miktarı

İanat Alınan Merkez	Kuruş	Para
Merkez Vilayetine Derc Olunan	645.119 ¹¹⁹	10
Lazistan Sancağından Gönderilen	68.047	25
Gümüşhane Sancağından Gönderilen	62.699	7
Ordu Kazasından Gönderilen	62.138	10
Giresun Kazasından Gönderilen	2.471	-
Tirebolu Kazasından Gönderilen	36.766	10
Görece Kazasından Gönderilen	45.723	35
Vakfikebir Kazasından Gönderilen	17.069	-
Akçaabad Kazasından	16.156	15
Maçka Kazasından Gönderilen	1.874	10
Sürmene Kazasından Gönderilen	125.939	20
Of Kazasından Gönderilen	27.193	5
Yomra Nahiyesinden Gönderilen	127	20
Şarlı Nahiyesinden Gönderilen	21.401	5
Tonya Nahiyesinden Gönderilen	2.078	-
Yekûn	1.134.805	2

Kaynak: *Trabzon'da Meşveret*, S: 283, 28 Mayıs 1327 (10 Haziran 1911).

Trabzon halkının cemiyete destekleri 1911 yılı yaz aylarında da devam etti. Temmuz ayında Trabzon'a gelen Gülcemal Vapuru'nun Sürmene-Pulathane arasındaki seferine katılıp ziyaret eden halkın desteği de önemli bir yekûn oluşturarak 19.420 kuruşa ulaşmıştı.¹²⁰ 1911 yılında yapılan yardım faaliyetlerinden

¹¹⁷ *Trabzon'da Meşveret*, S: 264, 23 Mart 1327 (5 Nisan 1911).

¹¹⁸ Özçelik, *a.g.e.*, s. 101.

¹¹⁹ Bu miktardan 617.650 kuruş 25 para nakden verilen, 27.468 kuruş 25 para da eşya bedeliydi.

¹²⁰ *Trabzon'da Meşveret*, S: 292, 29 Haziran 1327 (12 Temmuz 1911). Seyahate katılacaklar için 5 ve 10 kuruş değerinde biletler hazırlanmış, kayıkçılar da seferler için halktan aldıkları miktarı cemiyete başışlamıştı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 290, 22 Haziran 1327 (5 Temmuz 1911). Bu şekilde 3.560 kuruş gelir elde edildi. Bu faaliyeti gerçekleştiren Seyrüsefain Acentesi sahipleri Mustafa Efendi ve Emin Efendi'ye cemiyet yönetimi tarafından teşekkür edildi. *Trabzon'da Meşveret*, S: 292, 29 Haziran 1327 (12 Temmuz 1911). Ayrıca merkezde ve Akçaabat, Sürmene,

birisi de Envar-ı Vicdan gazetesi tarafından gerçekleştirilmesine karar verilen gazete hasılatıydı. Gazetenin müdürü ve kurucusu tarafından hasılatının yarısı Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti yararına sarf edilmek üzere özel bir nüsha çıkarılması kararlaştırıldı.¹²¹ Nüşanın Envar-ı Vicdan gazetesi idarehanesinden veya Donanma Cemiyeti şubesinden temin edilebileceği de halka duyuruldu.¹²² Bu şekilde sağlanan desteklerle TDOMMC'nin yaz aylarında bağışlardan elde ettiği 17.496 kuruş İstanbul merkezine gönderildi.¹²³

Güçlü bir donanma oluşturulması için 1912 yılının ilk aylarından itibaren halkın destekleri sürmekle beraber¹²⁴ aynı zamanda cemiyetin faaliyetlerinden biri olan tayyare ianelerine de önemli ölçüde bağışlar yapılarak katkıda bulunuldu. Cemiyet 13 Nisan 1912-13 Mayıs 1912 tarihleri arasında donanma ianesi olarak 21.412 kuruş 30 para; tayyare ianesi olarak 7.890 kuruş 30 para gelir elde etmişti.¹²⁵ 14 Mayıs 1912-13 Haziran 1912 tarihleri arasında ise donanma ianesi 44.115 kuruş 35 para; tayyare ianesi 15.385 kuruş 10 para olarak gerçekleşti.¹²⁶

Valiliğin daveti üzerine TDOMMC'nin süresi dolan idare heyetini yenilemek amacıyla 3 Haziran 1912 tarihinde bir toplantı yapıldı. Ticaret ve Ziraat Odası temsilcileri ile kulüplerden tayin edilen üçer kişiden oluşan heyetler hükümet konağındaki seçime katıldı. Cemiyetin yenilenen idare heyeti Çulhazade Hacı Kadri Efendi, Bekir Efendizade Hacı Hafız Rüştü Efendi, Müftüzade Sadı Efendi, Rüsumat Merkez Müdürü Mehmed Ali Bey, Mısıryan Havik Efendi, Konkalidi Yorgi Efendi, İmamzade Mustafa Efendi, Arslanyan Haçik Efendi ve Meşveret

Of ve Ünye kazalarında müzayedeler, kurban derileri satışı, tiyatro oyunu, maaş bağışı gibi usullerle önemli miktarda gelir elde edildi. *Trabzon'da Meşveret*, S: 291, 25 Haziran 1327 (8 Temmuz 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 292, 29 Haziran 1327 (12 Temmuz 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 293, 2 Temmuz 1327 (15 Temmuz 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 295, 10 Temmuz 1327 (23 Temmuz 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 296, 13 Temmuz 1327 (26 Temmuz 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 299, 23 Temmuz 1327 (5 Ağustos 1911); *Trabzon'da Meşveret*, S: 300, 27 Temmuz 1327 (9 Ağustos 1911).

¹²¹ *Envar-ı Vicdan* gazetesi 29 Ekim 1909 tarihinde yayına başladı. İmtiyaz sahibi Ali Rıza Bey (Pulathaneli), Sorumlu Müdürü Ali Osman Bey ve Müessisi Zeynel Abidin Bey'dir. Albayrak, *a.g.e.*, s. 67-68.

¹²² *Hekim*, S: 18, Yıl: 2, 15 Eylül 1327 (28 Eylül 1911).

¹²³ *Trabzon'da Meşveret*, S: 300, 27 Temmuz 1327 (9 Ağustos 1911).

¹²⁴ Bu yardımlarda Of, Sürmene, Rize, Mapavri ve Gümüşhane'nin köylerinden çeşitli miktarlarda bağışlar gerçekleşti. *Trabzon'da Meşveret*, S: 251, 28 Kânun-ı Sâni 1327 (10 Şubat 1912); *Trabzon'da Meşveret*, S: 254, 8 Şubat 1327 (21 Şubat 1912); *Trabzon'da Meşveret*, S: 258, 22 Şubat 1327 (6 Mart 1912); *Trabzon'da Meşveret*, S: 374, 18 Nisan 1328 (1 Mayıs 1912); *Trabzon'da Meşveret*, S: 379, 5 Mayıs 1328 (18 Mayıs 1912); *Trabzon'da Meşveret*, S: 384, 23 Mayıs 1328 (5 Haziran 1912).

¹²⁵ *Trabzon'da Meşveret*, S: 383, 19 Mayıs 1328 (1 Haziran 1912); Trabzon Polis Memurları da maaşlarının %5'inden oluşan 1.773 kuruş 30 parayı tayyare ianesi olarak İstanbul Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti merkezine göndermişti. *BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü, Tahrirat Kalemi (DH. EUM. THR.)*, 76/45.

¹²⁶ *Trabzon'da Meşveret*, S: 390, 13 Haziran 1328 (26 Haziran 1912).

Müdürü Naci Efendi'den oluşturuldu.¹²⁷ Bu dönemde cemiyetin kâtipliği görevinde Temel Efendi yer aldı.¹²⁸

Yeni idare heyetinin göreve başlamasından sonra 14 Haziran-13 Temmuz 1912 tarihleri arasında ilk bir ay içinde toplanan iane miktarı 26.688 kuruş 20 para olurken sandık mevcudu ile birlikte toplam varidat 27.304 kuruş 5 paraya ulaşmıştı.¹²⁹ Bir sonraki ay ise çeşitli şubelerden gönderilerek Trabzon merkezinde biriken ianelerin toplamı sandık mevcudu ile birlikte 33.188 kuruş 30 paraydı.¹³⁰ Bütün bu gelirlerin de katkısıyla 14 Mart 1912-12 Haziran 1913 tarihleri arasında 474.375 kuruş 35 para iane toplandı. Anadolu'daki diğer vilayetlerle karşılaştırıldığında Trabzon şubesi bu miktar ile en çok iane toplayan şubeydi.¹³¹

Trabzon halkının cemiyete destekleri sonraki yıllarda da devam etti. Mayıs-Haziran 1913 ve Mayıs-Haziran 1914 tarihleri arasında 1.444.482 kuruş 35 para toplanmış, bu miktar ile Trabzon vilayetindeki iane miktarı Anadolu'daki diğer cemiyetlerden Aydın, Konya, Kastamonu vilayetlerinin ardından 4. sırada yer almıştı. Ayrıca bir önceki yıl iane miktarına göre toplamda belirgin bir artış görülmüştü.¹³²

Genel Merkez cemiyetin amacını anlatmak için ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan şubelere irşat ve teftiş heyetleri görevlendirdi. Bu kapsamda 1913 yılında Ali Şükrü Bey, 1913-1914 yıllarında da Doktor Fazıl Bekri Bey Trabzon ve Rize civarına irşad ve teftiş seyahatlerinde bulundu.¹³³

Cemiyetin 1914 yılı idare heyeti Reis Yardımcısı Müftüzade Mustafa Saadetin Efendi, üyeler Rüşumat Merkez Müdürü Mehmet Salih Bey, Liman Reisi Adil Bey, tüccarlardan Alizade Cemal Bey, Mollazade Osman Efendi, Yunusağazade Şefik Efendi, Ağazade Mehmet Emin Efendi, Hacı Agop Maratyan Efendilerden oluşturuldu.¹³⁴ Cemiyet ilga edilmeden önceki son idare heyetinde Müftüzade Sadi Efendi başkanlığında Hacı Mollazade Osman, Kırzade Damadı İmamzade Mustafa ve Hacı Panayot Panço Efendiler yer almıştı.¹³⁵

Donanma Cemiyeti 1 Şubat 1919 tarihinde Bahriye Nezaretine bağlandı, 2 Nisan 1919 tarihinde de kapatıldı. Cemiyete ait menkul ve gayrimenkuller hazineye devredildi. 5 Aralık 1925 tarihli TBMM oturumunda Donanma Cemiyetinin ilgası hakkındaki kararnamenin lağvıyla haiz olduğu hukukun Türk Tayyare Cemiyetine

¹²⁷ *Trabzon'da Meşveret*, S: 384, 23 Mayıs 1328 (5 Haziran 1912); Özçelik, *a.g.e.*, s. 101.

¹²⁸ Melek Öksüz, "Trablusgarp ve Bingazi Havalisi Mevaki-i Harbiyesi İane Defteri"ne Göre Trablusgarp Savaşı İçin Trabzon'dan Toplanan Yardımlar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 15, Güz 2013, s. 163.

¹²⁹ *Trabzon'da Meşveret*, S: 401, 21 Temmuz 1328 (3 Ağustos 1912).

¹³⁰ *Trabzon'da Meşveret*, S: 410, 22 Ağustos 1328 (4 Eylül 1912).

¹³¹ Gök, *a.g.t.*, s. 222; Bu miktarın 25.755 kuruş 20 parası 15 Mart 1912-13 Nisan 1912 tarihleri arasında toplanan yardımlardan temin edilmişti. *Trabzon'da Meşveret*, S: 271, 7 Nisan 1328 (20 Nisan 1912).

¹³² Gök, *a.g.t.*, s. 223.

¹³³ Özçelik, *a.g.e.*, s. 139.

¹³⁴ Özçelik, *a.g.e.*, s. 102.

¹³⁵ Mesut Çapa-Veyssel Usta, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon Vilayeti İle Yazışmalar*, Derya Kitabevi, Trabzon 1997, s. 71.

devri hakkındaki kanun görüşülerek 12 Aralık 1925 tarihinde kanunlaştı. Böylece cemiyetten kalan emval ve emlak ile hazineye aktarılan nakitleri ve haiz olduğu hukuk Türk Tayyare Cemiyetine devredildi. Ortaya çıkan yeni hukuki durum sebebiyle Türk Tayyare Cemiyeti Fen Şubesi çeşitli vilayetlere gönderdiği yazı ile Donanma Cemiyetinden kalan menkul, gayrimenkul, evrak ve demirbaş eşyalara ait listeleri talep etti. Trabzon Defterdarlığının 25 Mayıs 1926 tarihinde gönderdiği cevapta cemiyetin evrak ve defterlerinin Rus işgalinden önce idare heyeti reisi olup daha sonra İstanbul'da ticaretle uğraşan Müftüzade Sadi Efendi tarafından merkez-i umumiyeye ulaştırıldığı, demirbaş eşyasının ise zayi olduğunun rivayet edildiği, dolayısıyla maliye tarafından yapılan incelemede cemiyetin eşyasının bulunmadığı belirtildi.¹³⁶

8. Trabzon Rum Kadınları Merimna Cemiyeti

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon'da Rum kadınlarının kurduğu Merimna¹³⁷ adlı bir cemiyet 1909 yılında faaliyettedir. Doktor Eframidi Efendi'nin eski eczahanenin bulunduğu sokakta 19 numaralı hanede faaliyet gösteren cemiyet, çeşitli aletler, küçük çocuklar tarafından veya ev işlerinde kullanılmak üzere basit eşyalar imal ederek satış yapıyordu.¹³⁸ Rum kadınları terlik, beyaz işleme ve el işleri şeklinde yaptıkları eşyaları çeşidine göre fiyatlandırarak satışa sunmuştu. Cemiyet ürünlerini oldukça ucuz sattığını iddia ederek Müslüman kadınlarının da satın alması için zaman zaman gazete ilanları vermişti.¹³⁹

9. Trabzon Gönüllüleri Muavenet-i Sıhhiye Cemiyeti

Trabzon Gönüllüleri Muavenet-i Sıhhiye Cemiyeti Girit Meclisinin Yunanistan'a katılma yönünde adımlar atması¹⁴⁰ üzerine bu duruma tepki olarak *Girit'e uzatılan hain gaddar elleri kırmak için bir hiss-i ulvi-i vatanperverane ile gönüllü kayd edilmekte olan vatandaşlara gerek esna-yı rahda ve gerek meydan-ı muharebede muavenet-i sıhhiyede bulunmak* amacıyla 1910 yılı Haziran ayında kuruldu. Kurucuları arasında Reis Belediye Tabibi Yanko Papadopulo Efendi, üyeler Belediye Tabibi Sanisi Levon Arslanyan Efendi, Doktor Hekimyan Efendi, Doktor Marmaryan Efendi, Şifa Eczahanesi Sahibi Eczacı Ömer Tursun Efendi, Gureba Hastahanesi Vilayet Aşı Memuru Raif Efendi, Gureba Hastahanesi İmamı Miraç Efendi, Dişçi Vartan Efendi ve Eczacı Dikran Efendi yer aldı.¹⁴¹

¹³⁶ Çapa-Usta, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon Vilayeti İle Yazışmalar*, s. 71.

¹³⁷ Merimna *himaye* anlamına gelmektedir.

¹³⁸ *Trabzon'da Meşveret*, S: 44, 24 Kânûn-ı Sâni 1324 (6 Şubat 1909).

¹³⁹ *Feyz*, S: 47, 6 Kânûn-ı Sâni 1324 (19 Ocak 1909).

¹⁴⁰ Melek Öksüz, "Girit Meselesinin Belirsizlik Yılları (1908-1911)", *Karadeniz Araştırmaları*, S: 25, 2010, s. 100-102.

¹⁴¹ *Hekim*, S: 12, 1. Sene, 15 Haziran 1326 (28 Haziran 1910).

10. Trabzon Osmanlı Fakirperver Cemiyeti

1910 yılında Rusya'dan Karadeniz sahillerine ve Trabzon'a yayılan kolera salgını nedeniyle çeşitli önlemler alındı. Hastalığın en fazla etkilediği kesim kimsesiz ve yoksullardı. Trabzon'un zengin eşrafının desteği ile hastalığın yayılmasının önüne geçilebileceğini düşünen *Hekim*¹⁴² gazetesi idare heyeti ve yazarları zenginlerin yardımına başvurmaya karar verdi. Bu amaçla Osmanlı Fakirperver Cemiyeti kurulması kararı alınarak vilayete müracaat için hazırlıklara başlandı. Trabzon'da çalışan veya geçici görevle gelen Milaşlı İsmail Hakkı Bey (Hıfzısıhha-i Umumiye Müfettişi), Abdülkerim Efendi (Vilayet Sıhhiye Müfettişi),¹⁴³ Yanko Papadopulo Efendi (Belediye Tabibi), Leon Arslanyan Efendi (Belediye Tabibi Sânisî), Mustafa Asım Efendi, Numan Efendi (Jandarma Tabibi), İsmail Hakkı Efendi, Yusuf Kenan Efendi, Meteksa Efendi ve Marmaryan Efendi gibi doktorlardan oluşan müteşebbisler Osmanlı Fakirperver Cemiyetinin kurulması fikrinin de yer aldığı tedbirleri içeren bir liste hazırladılar.¹⁴⁴

11. Trabzon Osmanlı Eczacılar Cemiyeti

Trabzon eczacıları 1910 yılında "*Sanatlarının terakkî ve tekemmülü ve ahali-i muhteremeye daha ziyade fayda temin etmek üzere ittihat ve ittifak ederek*" Trabzon Osmanlı Eczacılar Cemiyetini kurdular. Cemiyetin kuruluşu için vilayete başvuran eczacıların bu teşebbüsü oldukça takdir görmüş, doktorların¹⁴⁵ da böyle

¹⁴² Anadolu'nun ilk tıp gazetelerinden biri olan ve 14 Ocak 1910 tarihinde neşrine başlanan *Hekim* 15 günde bir olmak üzere 2 yıl süresince 48 sayı yayımlandı. Önce Serasi matbaasında, 7. sayısından sonra ise İkbâl matbaasında basıldı. Yönetim yeri Şifa Eczahanesi olan gazetenin İmtiyaz Sahibi Vilayet Aşî Memuru M. Raif, Başyazarı Akçaabat Belediye Tabibi Dr. Hafız Eyüp, Sorumlu Müdürü Eczacı Ömer Dursun Efendi'dir. Birinci yılını doldurduktan sonra imtiyaz sahibi M. Raif Efendi bütün hak ve yetkilerini Ömer Dursun Efendi'ye bırakarak gazeteden ayrılmıştı. Hekim başta Trabzon olmak üzere Giresun, Erzincan, Hopa ve çevrelerinden, ayrıca Priştine, Kerkük gibi bölgelerden hekim, diş hekimi, eczacı, veteriner hekim, aşı memuru gibi sağlık görevlilerinin yazılarının yer aldığı bir gazeteydi. Mustafa Çulfaz, "Anadolu'nun İlk Tıp Gazetelerinden: Hekim", *Anadolu'nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim*, Çev. Mustafa Çulfaz, Trabzon Tabip Odası-Serander Yayınevi, Trabzon 2007, s. XXXV-XXXVI.

¹⁴³ Abdülkerim Efendi 1893 yılına kadar Trabzon Belediye Doktoru olarak görev yapmış, şehirde ortaya çıkan kolera salgınında hizmet ve gayreti görülerek 1893 yılında Trabzon Vilayeti Sıhhiye Müfettişi olarak atanmıştı. Esat Aktaş, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015, s. 193. Bu görevini 1913 yılına kadar sürdüren Abdülkerim Efendi Trabzon'da yayınlanan *Hekim* gazetesinde sağlık konusunda yazılar yazdı. Veysel Usta, "Tanzimattan Cumhuriyete Trabzon'da Sağlık", *Anadolu'nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim*, Çev. Mustafa Çulfaz, Trabzon Tabip Odası-Serander Yayınevi, Trabzon 2007, s. XXV, XXXIII. Abdülkerim Efendi 1911 yılı sonunda kurulan Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyetinin başkanlığı görevinde de bulundu. *Kızılay Arşivi (KA)*, Kutu: 14, Belge: 296, 9 Kânûn-ı Sâni 1328 (22 Ocak 1913).

¹⁴⁴ *Hekim*, S: 21, 1. Sene, 1 Teşrîn-i Sâni 1326 (14 Kasım 1910). *Hekim* gazetesi yazarlarından bu teşebbüse dahil olan yalnızca Abdülkerim Efendi'dir. Müteşebbislerden 4'ü ise geçici görevle Trabzon'da bulunan doktorlardı.

¹⁴⁵ II. Meşrutiyet yıllarında Trabzon'da doktorlar tarafından herhangi bir cemiyet teşkil edildiğine dair bilgiye rastlanmasa da doktorların bir araya gelerek hastalıklar ile ilgili bilgilerini paylaş-

bir cemiyet kurmaları temenni edilmişti. Halkın özellikle ilaç temin etme konusunda oldukça sıkıntı çektiği bu dönemde cemiyetin faydalı işler yapacağı ümit edilmişti.¹⁴⁶

12. Trabzon Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 11 Haziran 1868 tarihinde *Osmanlı Mecruhin ve Marda-yı Askerîyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti* adıyla İstanbul'da kuruldu. Cemiyet 14 Nisan 1877'de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adını aldı.¹⁴⁷ II. Abdülhamit Dönemi'nde etkinlikleri kısıtlanan ve pek varlık gösteremeyen Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1911 yılında yeniden yapılanarak faaliyete başladı.¹⁴⁸ Kısa süre içerisinde çeşitli vilayetlerde açılan şubeleri¹⁴⁹ tüm imkânlarını seferber ederek gerek bölgelerindeki halka, gerekse savaşlar ve felaketler durumunda halkın yaralarını sarmada devlete yardımcı bir görev üstlendi. Trabzon şubesi 1911 yılı Aralık¹⁵⁰ ayında oluşturulmuşsa da cemiyetin kuruluş çalışmalarına

tıkları, toplantılar yaptıkları görülmektedir. Bu amaçla 26 Kasım 1908 tarihinde yapılan ilk toplantıda bazı hastalıkların cerrahi müdahale ile tedavisi konusunda Doktor Yervanet Menasyan Efendi tarafından bir konferans verilmişti. *Feyz*, S: 32, 11 Teşrîn -i Sâni 1324 (27 Kasım 1908).

¹⁴⁶ *Hekim*, S: 22, 1. Sene, 15 Teşrîn-i Sâni 1326 (28 Kasım 1910). Bu cemiyetin kuruluşunda Trabzon'daki hangi eczacıların önyak olduğu belirlenememişse de 1911 yılında yalnızca biri Müslüman-Türk diğerleri gayrimüslim olmak üzere Trabzon ve mülhakatında hizmet veren eczacılar şunlardır: Trabzon'da; Yanko Papadopulo Efendi, Timote Marenko Efendi, İsteyan Sürmeliyan Efendi, Karabet Çırakyan Efendi, Ömer Dursun Efendi, Karabet Sürmeliyan Efendi, İksenefon Kiryazi Efendi, Bağoz Zahiko Efendi, Dikran Çırakyan Efendi, Minas Nehabetyan Efendi, Yanko Kloras Efendi. Kazalarda; Akçaabat'ta Soliyadi Efendi, Giresun'da Artin Çiçekyan Efendi, Sürmene'de Mardiros Efendi. Çulfaz, a.g.m., s. XLII.

¹⁴⁷ Seçil Karal Akgün - Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Kızılay Yay., Ankara 2000, s. 14-27. Cemiyetin tam olarak teşkilatlanamadığı bu dönemde çeşitli vilayetlerde de şubeleri açıldı. Bu şubeler mahallin ileri gelenleri ve özellikle valilerin başkanlığında geçici olarak toplanan komiteler tarzında faaliyet göstermiş, çeşitli yollarla topladıkları yardımları Hilal-i Ahmer merkezine göndermişlerdi. Bunlardan biri olan Trabzon vilayeti şubesi 14 Temmuz 1877 tarihinde Matheos Vazariantz başkanlığında açıldı. Trabzon şubesinin başkan yardımcısı J. Honnegger, hazinedar Arnavutoğlu Ahmet Efendi, katip Karabet Muradyan Efendi, üyeler Lele Kakolidi, Hacı Agapos Hazarosyan, Aristakis Mahokyan, Halil Efendi, Rahmi Efendi ve Hacı İsmail Efendi'ydi. Ayrıca üye olmadığı halde şube için çalışanlar arasında Fransız Konsolosu A. Querry, Madam A. Querry, De Robert, Rivert ve Rum ahaliden bazıları da yer almıştı. Hüsnü Ada, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, Ek-13. Trabzon Şubesi 18 Temmuz 1877 tarihinde Karantina İdaresi vasıtasıyla 4.000 kuruş iane toplayarak İstanbul'a gönderdi. Cemiyetin Trabzon vilayetindeki bir diğer şubesi Samsun'da 14 Kasım 1877 tarihinde İtalyan Konsolos Yardımcısı Hector de Caravel başkanlığında açıldı. Ada, a.g.e., s. 61-67.

¹⁴⁸ Ada, a.g.e., s. 222.

¹⁴⁹ Cemiyetin 1911'de yeniden yapılanmasının ardından ilk bir yıl içinde açılan şubeleri: İzmir, Bursa, Hanya ve Trabzon merkez şubeleri; Adalar ve Ayastefanos- Makriköy Kadınlar şubeleri; Kadıköy, Erenköy, Göztepe, Kütahya, Gemlik, İznik, Bodrum, Maçka-Kadıköy ve Adana kaza şubeleriydi. Akgün-Uluğtekin, a.g.e., s. 42.

¹⁵⁰ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1331, s. 274.

Ekim ayında başlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ekim ayı ortalarında Trabzon Valisi Süleyman Nazif Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazı ile Trabzon'da kurulacak Hilal-i Ahmer Merkezi için bir nüsha nizamname gönderildiği bildirilmiş, mülhakat ve diğer gerekli makamlara dağıtılmak üzere ayrıca 200 nüsha daha talep edilmişti.¹⁵¹ Bu süreçte ayrıca Trabzon'un eşraf ve muteberanı Hacı Dervişağazade Eşref Efendi başkanlığında valilikte toplanarak Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetine destek olmak amacıyla bir komisyon oluşturmuştu. Bu komisyon daha sonra belediyede üç defa toplantı yaparak cemiyete destek olacak kişilerin belirlenmesine çalışmıştı.¹⁵²

Kuruluşunun ardından ilk dört aylık dönemde 88 lira gibi oldukça az yardım toplayabilen cemiyet yönetimi basın yoluyla bu miktarın arttırılmasına ve halkın daha ilgili olmasına dair temennisini iletmışti. Zira idare heyeti, *aza-yı müessis* ve *aza-yı amele* adıyla 200 kişiye tezkereler yazmasına rağmen yalnızca 80 kişi 1'er lira bağışta bulunmuştu. Mülhakattan ise hiçbir yardım sağlanamamıştı. Cemiyetin ikinci başkanı Abdülkerim Bey halkın yeterince destekte bulunmadığını düşünüyordu. Ona göre felaketlerde ve özellikle savaşlarda zor durumdaki askerlerin yardımına koşacak olan cemiyete daha fazla destek olunmalıydı.¹⁵³

Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyetinin kuruluşunun ardından birkaç ay içinde kazalarda da şubeleri açılmış, genel merkezin talebi üzerine bu şubelerin mühür örneklerini içeren bir belge İstanbul'a gönderilmişti.¹⁵⁴ Cemiyetin 1912 yılı Şubat ayında açılan şubeleri Lazistan livasının merkezi Rize başta olmak üzere Atina (Pazar), Akçaabat, Vakfikebir, Maçka ve Sürmene şubeleriydi.¹⁵⁵ Nizamnamesinin 40. Maddesi gereğince kurulan şubelerin adları ve idare heyeti üyelerinin isimlerini içeren liste İstanbul'daki genel merkeze ulaştırıldı.¹⁵⁶

Maçka Hilal-i Ahmer Cemiyeti 3 Mart 1328 (16 Mart 1912) tarihinde kuruldu.¹⁵⁷ Şubenin ilk İdare Heyeti Reisi Kaza Hâkimi Hasan Efendi,¹⁵⁸ kâtip Tahrirat Kâtibi Süleyman Efendi, veznedar Tapu Kâtibi Numan Efendi, azalar Mehmed Efendi, Mehmed Ali Efendi, Abdullah Efendi, Şükrü Efendi ve Totor Efendi'den oluşturuldu.¹⁵⁹ Maçka şubesi genel merkezden talep ettiği çeşitli evrak, mühür ve makbuzları aldığı şube başkanı Hüseyin Hilmi Efendi tarafından gönderilen bir yazı ile genel merkeze bildirmişti.¹⁶⁰ 1913 yılında idare heyetinde; reis Hüseyin Hilmi Efendi, *aza-yı amele* Nüfus Memuru Mehmed Lütfü Efendi yer aldı. Aynı yıl şubenin *aza-yı muavene* miktarı 426'ya ulaşmış, 18.726 kuruş iane

¹⁵¹ KA, Kutu: 36, Belge: 27, 4 Teşrîn-i Evvel 1327 (17 Ekim 1911); KA, Kutu: 36, Belge: 21, 18 Teşrîn-i Evvel 1327 (31 Ekim 1911).

¹⁵² *Trabzon'da Meşveret*, S: 333, 26 Teşrîn-i Sâni 1327 (9 Aralık 1911).

¹⁵³ *Trabzon'da Meşveret*, S: 358, 22 Şubat 1327 (6 Mart 1912).

¹⁵⁴ KA, Kutu: 34, Belge: 6, 1 Mart 1328 (14 Mart 1912).

¹⁵⁵ KA, Kutu: 34, Belge: 3, 9 Şubat 1327 (22 Şubat 1912).

¹⁵⁶ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi*, Ahmed İhsan ve Şürekâsi, İstanbul, s. 281.

¹⁵⁷ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi*, Ahmed İhsan ve Şürekâsi, İstanbul, s. 281.

¹⁵⁸ Kuruluşundan kısa süre sonra şubenin başkanlığına Hüseyin Hilmi Efendi'nin getirildiği anlaşılmaktadır. KA, Kutu: 34, Belge: 4, 9 Nisan 1328 (22 Nisan 1912).

¹⁵⁹ KA, Kutu: 30, Belge: 6, 15 Mart 1328 (28 Mart 1912).

¹⁶⁰ KA, Kutu: 34, Belge: 4, 9 Nisan 1328 (22 Nisan 1912).

toplanmıştı. Atina kazası 1 Mart 1328 (14 Mart 1912) tarihinde kuruldu. İdare heyeti; reis Basazade Sabit Efendi, veznedar Ziraat Bankası Memuru Ahmet Fahri Efendi, kâtip Seyfîzade Osman Efendi, aza Telatorzade Fevzi Efendi, Liman Reisi Mustafa Efendi, Basazade Arif Efendi, Belediye Tabibi Sadettin Efendi, Doktor Atenasiyadis Efendi'den oluşuyordu. Aza-yı amele miktarı 53, aza-yı muavene miktarı 85'ti. 1912 yılı içerisinde toplanan iane miktarı 9.298 kuruş, merkeze gönderilen ise 9.000 kuruştur.¹⁶¹ Vakfikebir şubesinin idare heyetinde reis Kaza Kaymakamı Ahmet Cevdet Efendi, kâtip Tapu Kâtibi Ali Seyyid Efendi, veznedar Kuleyinzade Safvet Edhem Efendi, azalar Mal Müdürü Azmi Efendi, Zamaniszade Halim Efendi, Hacıhasanzade Sabri Efendi, Kürdoğluzade Haşim Efendi, Zamaniszade Ali Efendi yer aldı. Akçaabat şubesi Serdarzade Münir Efendi başkanlığında kâtip Kaza Tahrirat Kâtibi Ahmed Efendi, veznedar Safvet Ahmed Efendi, azalar Değirmencizade Kamil Efendi, Hacıömerzade Süleyman Efendi, Hacıömerzade Cemal Efendi, Serdarzade Hasan Efendi ve Nano Efendi'den oluşan heyet tarafından idare ediliyordu. Rize şubesi reis Ziraat Bankası Şubesi Memuru Hasan Efendi, kâtip Duyun-ı Umumiye Müdürü Şemseddin Efendi, aza Mahkeme-i Şeriye Başkâtibi Osman Efendi, veznedar Ahmed Fahri Efendi, azalar Taszade Mustafa Efendi, Hacı Hasanazade Abdül Derviş İlyas Efendi ve Şevket Efendi'den oluşturulmuştu.¹⁶²

Trabzon Hilal-i Ahmer Şubesi 1912 yılı Ekim ayı ortalarında İstanbul'a 92 lira gönderdi.¹⁶³ Diğer yandan Trabzon'un ileri gelenleri Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetine destek olmak için 1912 yılı sonlarında valinin desteğiyle bir yardım kampanyası başlatmıştı. Kampanya kapsamında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezinin çeşitli bölgelerde kuracağı 1500 yataklı hastaneler için gerekli eşya ve malzemeyi tedarik etmek amacıyla Trabzon Hilal-i Cemiyeti tarafından bir duyuru yayınladı. Duyuruda nakden yardımlar dışında bağışlanabilecek malzemelerin listesine yer verildi. Talep edilen malzemeler yatak çarşafı, yastık yüzü, iç gömleği, çamaşır, fanila, el havlusu ve battaniye gibi eşyalardı.¹⁶⁴ Eşraftan Reşid Akif Paşa Vali Mehmet Ali Aynî'ye gönderdiği bir telgrafla Hilal-i Ahmer için destek olabileceklerini iletmişti. Bunun üzerine valinin bizzat bazı tüccarları ziyareti sonrasında başlatılan yardımlarda birkaç saat içinde 30.000 kuruş toplandı. İane komisyonu Nemlizade biraderlerin ticarethanesinde bağışları kabul etmeye devam etti.¹⁶⁵ Bu bağışlar gazetelerde de yayımlandı.¹⁶⁶ Cemiyete destek olmak için Trabzon'daki

¹⁶¹ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi*, Ahmed İhsan ve Şürekâsi, İstanbul, s. 281.

¹⁶² *KA*, Kutu: 30, Belge: 6, 15 Mart 1328 (28 Mart 1912). Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyeti genel merkezin isteği üzerine yeni açılan şubelerin mühür örneklerini bir kâğıda basarak İstanbul'a gönderdi. *KA*, Kutu: 34, Belge: 6.

¹⁶³ *Trabzon'da Meşveret*, S: 421, 3 Teşrîn-i Evvel 1328 (16 Ekim 1912)

¹⁶⁴ *Trabzon'da Meşveret*, S: 422, 6 Teşrîn-i Evvel 1328 (19 Ekim 1912).

¹⁶⁵ *Trabzon'da Meşveret*, S: 424, 13 Teşrîn-i Evvel 1328 (26 Ekim 1912).

¹⁶⁶ *Trabzon'da Meşveret*, S: 425, 17 Teşrîn-i Evvel 1328 (30 Ekim 1912); *Trabzon'da Meşveret*, S: 431, 7 Teşrîn-i Sâni 1328 (20 Kasım 1912). *Trabzon'da Meşveret*, S: 432, 14 Teşrîn-i Sâni 1328 (27 Kasım 1912). *Trabzon'da Meşveret*, S: 434, 21 Teşrîn-i Sâni 1328 (4 Aralık 1912).

Sinematograf şirketinde de bir gösteri yapılacağı ve gelirinin bu hayırlı faaliyete bağışlanacağı Trabzon halkına ilan edildi.¹⁶⁷

Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyeti İstanbul merkezine gönderdiği miktarları içeren bir yazıyı gazete ilanı ile duyurmuştu. Trabzon Hilal-i Ahmer Erkekler Cemiyeti ünvanıyla yer alan ilanda iki defa 400 Osmanlı lirası gönderildiğine dair merkezin yazılarını da ekleyen cemiyet idaresi ayrıca 80 lira daha mevcudun bulunduğunu açıklamıştı.¹⁶⁸

Tablo 2: 1912 Yılı Ekim ve Kasım Aylarında Çeşitli Şubelerde Toplanan Bağışlardan Merkeze Gönderilen Miktarlar

Şube adı	Bağış miktarı	Şube adı	Bağış miktarı	Şube adı	Bağış miktarı	Şube adı	Bağış miktarı
Akçaabat ¹⁶⁹	1.192 ¹⁷⁰ kr	Giresun ¹⁷¹	995 kr	Görece ¹⁷²	2.617 kr	Lazistan ¹⁷³	50 lira
Maçka ¹⁷⁴	24 lira 30 santim	Of ¹⁷⁵	24 lira 30 santim	Sürmene ¹⁷⁶ Humurgan Araklı	22 lira	Şarlı ¹⁷⁷	150 lira 620 kr
Tirebolu ¹⁷⁸	7.718 kr 10 para	Vakfikebir ¹⁷⁹	12 lira 11,5 santim	Yomra ¹⁸⁰	959 kr		

Hilal-i Ahmer ianesi olarak Trabzon merkez ve kaza şubelerinden 3 Ekim 1912 tarihinden ay sonuna kadar 514 Osmanlı lirası,¹⁸¹ 25 Ekim'den Kasım ayı

¹⁶⁷ *Trabzon'da Meşveret*, S: 429, 31 Teşrin-i Evvel 1328 (13 Kasım 1912).

¹⁶⁸ *Trabzon'da Meşveret*, S: 431, 7 Teşrin-i Sâni 1328 (20 Kasım 1912). Bu yıllarda cemiyetin yönetiminde Süleyman Daniş Bey (Eyüpoğlu) de yer almıştı. Süleyman Daniş Bey bu görevini genel seferberliğe kadar sürdürdü. Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-III. Dönem 1927-1931*, C: III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 595.

¹⁶⁹ *KA*, Kutu: 79, Belge: 282, 31 Teşrin-i Evvel 1328 (13 Kasım 1912); *KA*, Kutu: 79, Belge: 286, 31 Teşrin-i Evvel 1328 (13 Kasım 1912); *KA*, Kutu: 79, Belge: 287, 31 Teşrin-i Evvel 1328 (13 Kasım 1912).

¹⁷⁰ Bu miktarın 175 kuruşu Vakfikebir kaza jandarma zabitan ve efradının topladığı bağışlardı. *KA*, Kutu: 78, Belge: 67, 2 Teşrin-i Sâni 1328 (15 Kasım 1912); *Trabzon'da Meşveret*, S: 435, 24 Teşrin-i Sâni 1328 (7 Aralık 1912).

¹⁷¹ *KA*, Kutu: 79, Belge: 253, 26 Teşrin-i Evvel 1328 (8 Kasım 1912); *KA*, Kutu: 14, Belge: 245, 4 Kânûn-ı Evvel 1328 (17 Aralık 1912).

¹⁷² *KA*, Kutu: 14, Belge: 180, 26 Kânûn-ı Sâni 1328 (8 Şubat 1913).

¹⁷³ *KA*, Kutu: 78, Belge 108, 12 Teşrin-i Sâni 1328 (25 Kasım 1912). Rize adliye memurları da aralarında toplandıkları 855 kuruşu Hilal-i Ahmere bağışlamıştı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 427, 24 Teşrin-i Evvel 1328 (6 Kasım 1912).

¹⁷⁴ *KA*, Kutu: 14, Belge: 97, 20 Teşrin-i Evvel 1328 (2 Kasım 1912); *KA*, Kutu: 14, Belge: 14, 3 Teşrin-i Sâni 1328 (16 Kasım 1912).

¹⁷⁵ *KA*, Kutu: 78, Belge: 58, 1 Teşrin-i Sâni 1328 (14 Kasım 1912).

¹⁷⁶ *KA*, Kutu: 79, Belge: 268, 29 Teşrin-i Evvel 1328 (11 Kasım 1912).

¹⁷⁷ *KA*, Kutu: 14, Belge: 178, 26 Kânûn-ı Evvel 1328 (4 Ocak 1913).

¹⁷⁸ *KA*, Kutu: 78, Belge: 153, 18 Teşrin-i Sâni 1328 (1 Aralık 1912).

¹⁷⁹ *KA*, Kutu: 14, Belge: 33, 10 Teşrin-i Evvel 1328 (23 Ekim 1912).

¹⁸⁰ *KA*, Kutu: 14, Belge: 180, 26 Kânûn-ı Sâni 1328 (8 Şubat 1913).

¹⁸¹ Bu miktarın bir kısmı posta havalesi şeklinde, bir kısmı da Osmanlı Bankasına yatırıldıktan sonra telgraf poliçesi ile merkeze iletilmişti. *KA*, Kutu: 79, Belge: 143, 30 Eylül 1328 (13 Ekim

ortasına kadar da 192.508 kuruş 30 para İstanbul merkezine gönderildi. Aralık ayı başında Trabzon merkez şubesinde toplanan 70 lira Fostropolu biraderler vasıtasıyla merkeze ulaştırıldı.¹⁸² Trabzon jandarma zabitleri tarafından bağışlanan 175 kuruş da İstanbul merkezine gönderilmek üzere Bank-ı Osmanî şubesine yatırıldı.¹⁸³ Aralık ayı içinde ayrıca Trabzon merkez şubesinde toplanan 50 adet Osmanlı lirası İstanbul'a gönderilmek üzere Trabzon postahanesine teslim edildi.¹⁸⁴ Kaza şubelerinde de çeşitli bağışlar toplanarak genel merkeze gönderildi.

Tablo 3: 1912 Yılı Aralık Ayında Çeşitli Şubelerden İstanbul'a Gönderilen İane Miktarları¹⁸⁵

Şube Adı	Atina ¹⁸⁶ (Pazar)	Görece ¹⁸⁷	Of ¹⁸⁸	Sürmene ¹⁸⁹	Yomra ¹⁹⁰
Bağış miktarı	30 lira	2.398,5 kr	21.052 kr	9.033 kr 10 para	2.326 kr 40 para

Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1912 yılında 3.894 Osmanlı lirası toplayarak İstanbul'daki genel merkeze gönderdi. Trabzon şubesi bu miktar ile İstanbul ve Konya'dan sonra üçüncü sırada yer almıştı.¹⁹¹ Cemiyetin başkanı Sıhhiye

1912); KA, Kutu: 79, Belge: 204, 13 Teşrin-i Evvel 1328 (26 Ekim 1912); KA, Kutu: 79, Belge: 210, 16 Teşrin-i Evvel 1328 (29 Ekim 1912).

¹⁸² KA, Kutu: 14, Belge: 64, 20 Teşrin-i Sâni 1328 (3 Aralık 1912).

¹⁸³ KA, Kutu: 78, Belge: 172, 21 Teşrin-i Sâni 1328 (4 Aralık 1912).

¹⁸⁴ KA, Kutu: 14, Belge: 187, 15 Kânûn-ı Evvel 1328 (28 Aralık 1912).

¹⁸⁵ Bu süreçte çeşitli ülkelerde ticaretle uğraşan Trabzonlular da yardıma koşmuştu. Örneğin Kırım Bahçesaray Tuz Pazarında Kervansaray Kahvesinde bulunan Torul kazası nüfusuna kayıtlı Selvi oğlu Ali Bin Osman vasıtasıyla 1912 yılı başında posta yoluyla 180 ruble gönderildi. KA, Kutu: 96, Belge: 21, 17 Ocak 1912. Of kaza ve ahalisinden olup Rusya'da ticaretle uğraşan 96 kişi ise topladıkları 5.669 kuruş 10 parayı Hilal-i Ahmer ianesi olarak Bank-ı Osmanî telgraf poliçesi ile İstanbul'a göndermişlerdi. KA, Kutu: 14, Belge: 181, 26 Teşrin-i Sâni 1328 (9 Aralık 1912); Bu miktarların ayrıntılı listesi *Trabzon'da Meşveret* gazetesinde de yer aldı. *Trabzon'da Meşveret*, S: 438, 5 Kânûn-ı Evvel 1328 (18 Aralık 1912); *Trabzon'da Meşveret*, S: 439, 8 Kânûn-ı Evvel 1328 (21 Aralık 1912).

¹⁸⁶ KA, Kutu: 14, Belge: 155, 29 Kânûn-ı Sâni 1328 (11 Şubat 1913).

¹⁸⁷ KA, Kutu: 14, Belge: 81, 25 Teşrin-i Sâni 1328 (8 Aralık 1912); *Trabzon'da Meşveret*, S: 439, 8 Kânûn-ı Evvel 1328 (21 Aralık 1912); *Trabzon'da Meşveret*, S: 441, 5 Kânûn-ı Sâni 1328 (18 Ocak 1913).

¹⁸⁸ KA, Kutu: 14, Belge: 197, 17 Kânûn-ı Evvel 1328 (30 Aralık 1912).

¹⁸⁹ KA, Kutu: 14, Belge: 177, 26 Kânûn-ı Evvel 1328 (8 Ocak 1913).

¹⁹⁰ KA, Kutu: 14, Belge: 192, 16 Eylül 1328 (29 Eylül 1912); KA, Kutu: 14, Belge: 226 13 Kânûn-ı Evvel 1328 (26 Aralık 1912). Yomra nahiyesinin Komara karyesinden Kemhacızade Mustafa Ağa'nın hanımı köydeki diğer hanımlardan topladığı 262 kuruşu Matbaacı İsmail Efendi vasıtasıyla cemiyete göndermişti. *Trabzon'da Meşveret*, S: 438, 5 Kânûn-ı Evvel 1328 (18 Aralık 1912).

¹⁹¹ Para gönderen merkezler İstanbul dâhil 33'tü. Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, "Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 10, 2003, s. 158-159.

Müfettişi Abdülkerim Bey duyarlılık göstererek destek verenlere Meşveret gazetesi aracılığı ile teşekkür etti.¹⁹²

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Balkan Savaşları döneminde ülkenin çeşitli bölgelerindeki şubelerinden destek bekliyordu. Nitekim İstanbul merkezinden Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyetine bir yazı gönderilerek daha fazla desteğe ihtiyaç duyulduğu bunun için de yeniden iane makbuzları gönderildiği belirtilmişti. Trabzon merkezi de Şubat ayı başında İstanbul'a gönderdiği bir yazı ile belirtilen makbuzların hala ulaşmadığını bildirerek, biran önce gönderilmesini talep etti.¹⁹³ Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanı Abdülkerim Bey 1913 yılı başında aida-tını ödeyen üyelerin isim ve beyannamelerini de İstanbul merkezine gönderdi.¹⁹⁴

Esasen genel merkezden gelen taleplere daha sağlıklı cevap vermeye çalışan cemiyet yönetimi bu süreçte sıkıntılı günler geçiriyordu. Zira 1913 yılı başlarında cemiyetin idare heyeti üyeleri toplantılara katılmayarak faaliyetlerin aksamasına neden olmuştu. Hatta cemiyetin katip ve veznedar gibi üyeleri de görevlerini yerine getirmediği için bütün idarî işler başkan tarafından yürütülmekteydi.¹⁹⁵

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşına girmeden hemen önce, 26 Ekim 1914 tarihinde yapılan toplantıda Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyeti yönetimi şu şekilde belirlenmişti: Hacı Salihzade Servet, Murathanzade Hayrettin, İmamzade Mustafa Macit, Sıhhiye Müdürü İmadeddin, Baytar Müfettişi Cemil, Dedezade Ahmet Salih, Müezzinzade Mustafa, Hacı Alihafızzade Hakkı, Hamamizade İhsan Bey ve Ezcacı Kesetkon Konkalidi Yorgi Efendi.¹⁹⁶ 1913-1915 yılları arasında 400 yardımcı üyesi bulunan Trabzon Hilal-i Ahmer Merkezi kuruluşundan itibaren 74.300 kuruş tutarında iane toplamış, bu miktarın 73.936 kuruşunu genel merkeze göndermişti.¹⁹⁷ Trabzon'un Rus işgaline uğradığı 1916 yılından itibaren faaliyetlerine ara vermek zorunda kalan cemiyet 1918 yılı sonlarında yeniden oluşturuldu.¹⁹⁸

12.1. Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Şubesi

Osmanlı Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi Besim Ömer Paşa öncülüğünde 20 Mart 1912 tarihinde kuruldu.¹⁹⁹ Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkez-i Umumiyesi I. Dünya Savaşı'nın başlarında çeşitli şube merkezlerine birer yazı göndererek savaş dolayısıyla cemiyete destek olmaları amacıyla hanımlar şubelerinin de kurulmasını rica etmişti. Bu rica Trabzon, Eskişehir, Halep ve Viyana şehirlerinde Osmanlı

¹⁹² *Trabzon'da Meşveret*, S: 442, 19 Kânûn-ı Evvel 1328 (1 Ocak 1913).

¹⁹³ *KA*, Kutu: 14, Belge: 351, 25 Kânûn-ı Sâni 1328 (7 Şubat 1913).

¹⁹⁴ *KA*, Kutu: 14, Belge: 296, 9 Kânûn-ı Sâni 1328 (22 Ocak 1913).

¹⁹⁵ *KA*, Kutu: 14, Belge: 296, 9 Kânûn-ı Sâni 1328 (22 Ocak 1913).

¹⁹⁶ *KA*, Kutu: 160, Belge: 2, 18 Teşrin-i Evvel 1330 (31 Ekim 1914).

¹⁹⁷ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsi, İstanbul, s. 274.

¹⁹⁸ *1339 senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen Rapor (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor*, Ahmet İhsan ve Şürekâsi, İstanbul 1339.

¹⁹⁹ Akgün-Uluğtekin, a.g.e., s. 149; Tepekaya-Kaplan, a.g.m., s. 150.

Hilal-i Ahmer Hanımlar şubelerinin açılmasını sağladı.²⁰⁰ Hanımlar şubesi cephe gerisinde destek amaçlı faaliyetler gerçekleştirdi.²⁰¹

Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Şubesi I. Dünya Savaşı başladıktan sonra, 1914 yılı sonlarında kuruldu.²⁰² Heyeti Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in eşi, Alman Konsolosu'nun eşi ve Rüşumat Müdürü Mehmet Ali Bey'in eşi ile bazı Trabzonlu hanımlar oluşturmuştu. Heyetin mümessili Mehmet Ali Bey'di.²⁰³

Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Şubesi Trabzon ve mülhakat halkının yardım ve desteği ile 1 Kânûn-ı Evvel 1330 (14 Aralık 1914) tarihinde Trabzon Hilal-i Ahmer Hanımlar Hastanesini açtı. Hastane Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in hanımının başkanlığında oluşturulan bir heyet tarafından idare ediliyordu. Hastanenin müdürü Merkez Rüşumat Müdürü Mehmet Ali Bey,²⁰⁴ mutemedi Seyrüsefain acentesi sahibi Mustafa Bey'di.²⁰⁵ Başlangıçta 50 yataklı olarak açılan hastahane birkaç ay sonra 100 yataklı hale getirildi.²⁰⁶ Kuruluşundan sonraki 3 aylık sürede 500'den fazla hasta tedavi edildi. 1915 yılı Mart ayında 120'den fazla hastanın mevcut olduğu hastane Kafkas Cephesi'ne yakın olması nedeniyle Batum ve Sarıkamış taraflarından gelen çok sayıda yaralı asker ve hastanın tedavilerine destek oldu. Fakat bir süre sonra mevcut malzemeleri azalan ve hizmetleri aksayan hastane İstanbul'daki genel merkezden malzeme talep etti. Fakat bu istek reddedildi. Bunun üzerine hastane yönetimi buldukları bölgenin askerî önemini de hatırlatarak yaptıkları hizmetlerin devam edebilmesi için yeniden malzeme talep etti.²⁰⁷ 1915 yılı Mayıs ayında 120 yataklı²⁰⁸ olan hastanede 118 hasta tedavi ediliyordu.²⁰⁹ 1916 yılı başında ise 150 yataklı olarak hizmet vermeye

²⁰⁰ 1335 (1919) Senesinde Müneakid Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Aid Merkez-i Umumi Raporu, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1335, s. 61; Cemiyetin nizamnamesinin 6. Kısım 43. Maddesinde Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezinin kuruluşu ile ilgili hüküm yer almaktadır. *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamname-i Esasisi*, Agop Matyosyan Matbaası, İstanbul 1327, s. 9; I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul, Trabzon, Eskişehir, Aydın, Halep, Viyana, Paris şubeleri bulunan Hanımlar Merkezinin savaşın ardından Ankara, Kastamonu, Zonguldak ve Kayseri şubeleri açıldı. Akgün-Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 152-153.

²⁰¹ Tepekaya- Kaplan, *a.g.m.*, s. 181; Mesut Çapa, *Kızılây (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılây Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 48. Esasen İstanbul Hanımlar Merkezinin açıldığı 1912 yılında Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyeti idare heyeti de bir hanımlar şubesi açmayı düşünmüştü. Fakat halkın ilgisizliği dolayısıyla buna teşebbüs edilememişti. *Trabzon'da Meşveret*, S: 358, 22 Şubat 1327 (6 Mart 1912).

²⁰² KA, Kutu: 160, Belge: 12, 17 Kânûn-ı Evvel 1330 (30 Aralık 1914); KA, Kutu: 514, Belge: 4, 10 Şubat 1331 (23 Şubat 1916).

²⁰³ KA, Kutu: 514, Belge: 4, 10 Şubat 1331 (23 Şubat 1916).

²⁰⁴ KA, Kutu: 160, Belge: 59, 21 Teşrin-i Evvel 1333 (1917).

²⁰⁵ KA, Kutu: 160, Belge: 59, 20 Mart 1334 (1918).

²⁰⁶ KA, Kutu: 514, Belge: 4, 10 Şubat 1331 (23 Şubat 1916); KA, Kutu: 160, Belge: 12, 17 Kânûn-ı Evvel 1330 (30 Aralık 1914); Tepekaya ve Kaplan, *a.g.m.*, s. 173.

²⁰⁷ KA, Kutu: 160, Belge: 12, 17 Şubat 1330 (2 Mart 1915).

²⁰⁸ KA, Kutu: 73, Belge: 28, 11 Mayıs 1331 (24 Mayıs 1915).

²⁰⁹ KA, Kutu: 23, Belge: 27, 11 Mayıs 1331 (24 Mayıs 1915).

başlamıştı.²¹⁰ Trabzon Valiliği de hastanenin oldukça faydalı hizmetler sunduğunu Dâhiliye Nezaretine bildirmişti. Nitekim kuruluşundan 3 Ekim 1915 tarihine kadar geçen 10 aylık sürede birçok hastaya hizmet verilmişti.²¹¹ Yaralı askerlerin tedavilerinde etkili olan hastane özellikle Kafkas Cephesi'nde yaşanan yoğun savaşlar dolayısıyla hasta sayısının artması sonucunda daha fazla malzeme sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Bunun üzerine hastane heyeti Trabzon'dan temin edilemeyen çeşitli tıbbi maddeleri içeren bir liste oluşturup İstanbul Hilal-i Ahmer Hanımlar Cemiyetinden talep etmişti.²¹²

Tablo 4: 5 Kânûn -ı Evvel 1330 (18 Aralık 1914)-30 Eylül 1331 (13 Ekim 1915) Tarihleri Arasında Trabzon Hilal-i Ahmer Hanımlar Hastanesinde Tedavi Edilen Hasta Sayısı

Giriş Yapan Hasta	Çıkan Hasta	Vefat Eden Hasta	Kalmakta Olan Hasta	Sınıf	Masraflar
Neferan	Neferan	Neferan	Neferan	Neferan	Kuruş, Para
976	946	29	1	Asker	
214	187	17	10	Gureba ve Muhacirin	
1200	1133	46	11	Yekûn	72.864 kr 30 para

Kaynak: KA, Kutu: 514, Belge. 1.2, 12 Teşrîn-i Evvel 1331 (24 Ekim 1915).

1916 yılı başında Trabzon Hilal-i Ahmer Hanımlar Hastanesi Müdürü ve aynı zamanda Merkez Rûsumat Müdürü Mehmed Ali Bey, Hilal-i Ahmer Genel Merkezinin hastanenin istatistikî bilgilerini talep eden yazısına cevaben Trabzon'da Trabzon Hilal-i Ahmer Merkezi namıyla bir heyet bulunmadığını, 1 Kânûn-ı Evvel 1330 (14 Aralık 1914) tarihinde Alman Konsolosunun eşi ile kendi eşi ve bazı hanımlardan oluşan Trabzon Hilal-i Ahmer Hanımlar Heyetinin faaliyet gösterdiğini bildirerek İstanbul'daki genel merkezin bildireceği görevlere hazır olduklarını eklemiştir.²¹³

Rus işgali nedeniyle kapatılan Trabzon Hilal-i Ahmer Hanımlar Hastanesine ait malzeme Ordu kazasına nakledildi. Burada bir depoda saklanan malzeme Rus filosunun Ordu'ya saldırması ve malzemenin saklı olduğu depo da dâhil olmak üzere çeşitli yerleri bombardıman etmesi sonucu çıkan yangında zarar gördü. Kalan malzeme ve eşyalar tutarı belirlenerek Ordu Muhacirin Hastanesi ile Darüleytam ve Darülacezeye satıldı. Bu satışlar sonrasında elde edilen miktar 51.550 kuruş olup 1918 yılında oluşturulan Trabzon Hilal-i Ahmer Şubesine devredilmiş, 4.850 kuruş

²¹⁰ Hastanede 1916 Şubat ayına kadar 1600'den fazla yaralı asker tedavi edilerek kıtalarına gönderildi. *KA, Kutu: 514, Belge: 4, 10 Şubat 1331 (23 Şubat 1916).*

²¹¹ *KA, Kutu: 514, Belge: 1, 16 Eylül 1331 (29 Eylül 1915).* Hastane 1916 yılı Nisan ayına kadar 2000'den fazla hastayı kabul etti. *KA, Kutu: 160, Belge: 33, 9 Mayıs 1332 (22 Mayıs 1916).*

²¹² *KA, Kutu: 514, Belge: 5, 9 Kânûn-ı Sâni 1331 (22 Ocak 1916); KA, Kutu:73, Belge: 93, 26 Kânûn-ı Sâni 1331 (8 Şubat 1916).*

²¹³ *KA, Kutu: 514, Belge: 4, 10 Şubat 1331 (23 Şubat 1916).*

ise tahsil edilmek üzere evrakları ile birlikte yeni sıhhiye müdürüne teslim edilmişti. Hastaneye ait evrak da Trabzon Hilal-i Ahmer Şubesine devredilmişti.²¹⁴

Tablo 5: Trabzon Hilal-i Ahmer Hanımlar Hastahanesinin Aralık 1915 Tarihinden Nisan 1916 Tarihine Kadar 5 Aylık Hesap Cetveli

Tarih	Varidat		Sarfiyat	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para
331 Kânûn-ı Evvel	1.951	-	11.894	20
331 Kânûn-ı Sâni	31.799	-	12.648	30
331 Şubat	9.599	30	10.355	10
332 Mart	-	-	5.246	-
332 Nisan	-	-	2.561	-
Yekûn	43.349	30	42.705	20
Hastahänenin Bidayet-i Küşadından Şimdiye Kadar Sarfiyatı ²¹⁵	118.149	35	94.523	15
Yekûn			137.228	35
Mustafa Bey ve Mehmet Ali Bey Nezdinde Kalan Miktar			24.270 ²¹⁶	30
Yekûn	161.499	25	161.499	25

Kaynak: KA, Kutu: 160, Belge: 59, 20 Mart 1334 (1918)

13. Trabzon Dava Vekilleri Cemiyeti

Trabzon'da görev yapan dava vekilleri düzenledikleri çeşitli toplantılardan sonra İstanbul, İzmir ve Selanik şehirlerinde olduğu gibi Dava Vekilleri Nizamnamesinde gösterilen yetki çerçevesinde dava vekilliği mesleğinde bulunan kişilerin hal ve hareketlerini denetlemek, nizamnamenin sağladığı hak ve hukuktan faydalanmak üzere 25 Nisan 1328 (9 Mayıs 1912) tarihinde Trabzon Dava Vekilleri Cemiyetini kurdular. Cemiyetin kurucuları ve ilk idare heyetini oluşturan dava vekilleri şunlardır: Reis-i Evvel Midhat Efendi, reis-i sani Lazari Efendi, kâtip aza

²¹⁴ KA, Kutu: 160, Belge: 59, 21 Teşrin-i Evvel 1333 (1917); KA, Kutu: 160, Belge: 61, 17 Kânûn-ı Sâni 1335 (1919).

²¹⁵ Belgede bu şekilde bir ifade yer alsa da hastahänenin kuruluşundan (Aralık 1914) itibaren geçen ilk bir yıllık süreyi kapsamış olmalıdır. Nitekim ilk yılın dolduğu 1915 yılı Aralık ayından itibaren 5 aylık süredeki miktarlar cetvelde ayrıntılı olarak verilmiştir. Ayrıca toplamda belirtilen miktar da her iki sarfiyatın yekûnundan oluşmaktadır.

²¹⁶ Cetvelde bu kısım ile ilgili bir açıklama yer almamakla birlikte cetvelin alt kısmında bu miktarın 21.428 kuruşunun Mustafa Bey'de, 2.842 kuruş 30 para tutarındaki kısmının da Mehmet Ali Bey'de kalan para olduğu belirtilmektedir.

Ömer Fevzi Efendi,²¹⁷ azalar Sokrati Efendi, Nikolaki Efendi ve Hüseyin Avni Efendi.²¹⁸

14. Trabzon Türk Ocağı

İstanbul'da 1912 yılında açılan ilk Türk Ocağının ardından çeşitli vilayetlerde şubeler oluşturuldu. Trabzon şubesinin tam olarak ne zaman açıldığı belirlenememiş olsa da Rus işgalinden önce Trabzon Kemerkaya Mahallesi'nde bir evde faaliyet göstermişti. Trabzon Türk Ocağı Şubesinin başkanı eski subaylardan Muhsin Bey'di. Mustafa Reşit Bey'in de yönetim kurulu üyesi olduğu Trabzon Türk Ocağı, bu dönemde milliyetçilik fikir ve düşüncesini yaymak için çeşitli müsamereler düzenlemiş, halkın manevî varlığını kuvvetlendirmek amacıyla üyeleri tarafından yazılan yazılar Meşveret gazetesinde yayımlanmıştı.²¹⁹

Rus işgali ve sonrasında yaşanan muhacirlik yıllarında faaliyetlerine ara vermek zorunda kalan Trabzon Türk Ocağının yeniden faaliyete geçmesi için Trabzon aydınları 1919 yılı sonlarında çalışmalara başlamışlardı.²²⁰

15. Trabzon Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın yarattığı toprak kayıpları ve ortaya çıkardığı siyasi, sosyal ve ekonomik problemler Osmanlı Devleti'nde devlet adamları, aydınlar ve halk düzeyinde oldukça derin etkiler bırakmıştı. Edirne'yi, Adalar'ı kurtarmak, devletin kötü gidişine son vermek için arayışlar içinde olan devlet adamları ve aydınların çözümlerinden biri örgütlenmenin yaygınlaştırılması

²¹⁷ Ömer Fevzi Efendi (Eyüpoğlu) 1884 yılında Trabzon'da doğdu. Trabzon'un ünlü bir ailesi olan Eyüpoğullarına mensuptur. Trabzon İdadisinin ardından İstanbul Hukuk Mektebini bitirdi. İstanbul'daki çeşitli gazete ve mecmualarda yazıları yayınlandı. 1909 yılında Trabzon'da yayına başlayan *Kehkeşan* mecmuasında çok sayıda yazısı yer aldı. *Lazım* adlı mizah dergisini 1909'da, *Selamet* adlı bir başka gazeteyi de 1918 yılında yayımlamaya başladı. Milli Mücadele yıllarında Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin üyelerinden biri olan Ömer Fevzi Efendi Erzurum Kongresi'ne Sürmene delegesi olarak katıldı. Kongrede Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçilmesine muhalefet etti. Trabzon'a döndükten sonra Kongre ve Temsil Heyeti kararlarını eleştiren yazılar kaleme aldı. Milli Mücadele hareketini İttihatçıların etkisinde gören ve kendisini Padişah taraftarı olarak nitelendiren Ömer Fevzi Efendi muhalefeti nedeniyle tutuklanacağından endişe ederek İstanbul'a gitti. Daha sonra Balıkesir'e giderek burada *İrşad* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı ve yine Mustafa Kemal Paşa'yı eleştiren yazılar yazdı. Yakalanacağı endişesiyle yeniden İstanbul'a kaçtı. Kısa süre sonra da Fransa'ya gitti. 1923 yılından sonra adı 150'likler listesinde yer aldı. 1938 yılında çıkarılan aflla Türkiye'ye döndü. 1951 yılında İstanbul'da vefat etti. Bal, *a.g.e.*, s. 322-323. Ömer Fevzi Efendi'nin Milli Mücadele'deki muhalif tavrı hakkında çalışmalar için bkz. Veysel Usta, "Erzurum Kongresi'nin 'Casus'u Ömer Fevzi Bey ve Kongre Kararları Aleyhindeki Yazıları", *Toplumsal Tarih*, S: 45, Eylül 1997, s. 53-58; Veysel Usta, "Milli Mücadele Yıllarında İki Trabzonlu: Eyübzade Ömer Fevzi ve Esad Ömer Eyyübi", *Toplumsal Tarih*, S: 49, Ocak 1998, s. 47-48.

²¹⁸ *Trabzon'da Meşveret*, S: 377, 28 Nisan 1328 (11 Mayıs 1912).

²¹⁹ Tarakçıoğlu, *a.g.e.*, s. 11; Hikmet Öksüz-Veysel Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu: Hayatı, Hatıratı, Trabzon'un Yakın Tarihi ve Yassıda Mektupları*, Serander Yayınları, Trabzon 2018, s. 188.

²²⁰ *Yeni Yol*, S: 362-462, 9 Mart 1926.

idi. Bu amaçla kurulan cemiyetlerden biri de İttihat ve Terakki Cemiyetinin paramiliter kuruluşları arasında gösterilen Müdafaa-i Milliye Cemiyetiydi.²²¹

Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin kuruluşu 1913 yılı başlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisinin teşebbüsü ile sağlanmıştı.²²² Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin bir şubesi de Trabzon'da faaliyet göstermiş, Trabzonlular toplanan ianelerle vatanperverliklerini sergilemişti. Balkan Savaşları'nın zor günlerinde ellerinde avuçlarında olanı vatan için feda etmekten kaçınmayan Trabzonlular 1913 yılının zor günlerinde cemiyete destek oldular. Trabzon vilayet merkezi memurları bir aylık maaşlarını, emlak ve ticaret sahipleri de bir yıllık mükellefat-ı emiriyelerini bir defada iane olarak vermeyi taahhüt etmişlerdi.²²³ Bu ianeye daha sonra Gümüşhane, Giresun ve Vakfikebir'deki devlet memurları da katılarak maaşlarını; emlak ve ticaret sahipleri de bir yıllık mükellefat-ı emiriyelerini Müdafaa-i Milliye için bağışladı.²²⁴

Trabzon Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin Trabzon vilayeti dâhilinde çeşitli şubeleri açıldı. Vakfikebir şubesi 1913 yılı Şubat ayı içerisinde faaliyete geçerek yoğun bir şekilde iane topladı.²²⁵ Trabzon'dan yapılan yardımlar birkaç gün içerisinde oldukça fazla bir yekûna ulaşmış,²²⁶ 10 gün içerisinde 77.237 kuruş yardım toplanmıştı.²²⁷ Giresun'da Akköprü ve Piraziz nahiyeleri ahalisi bir senelik mükellefat-ı emiriyelerini, Atina kazası ve Kura-yı Seba nahiyesi memurları ise birer maaşlarını iane-i harbiyeye bağışlamıştı.²²⁸ Bayburt Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ise 4.035 kilo koyun kavurması ile 6.000 kilo bulguru Trabzon sevkiyat komisyonuna

²²¹ Erdal Aydoğan, "Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları", *Atatürk Dergisi*, C: 3, S: 3, 2003, s. 67; *Tanin*, S: 1497, 18 Kânûn-ı Sâni 1328 (31 Ocak 1913); Cemiyet genel olarak kültür ve sağlık amaçlı faaliyetler için kurulmuşsa da askeri bir özellik göstermişti. Zira insanları bir yandan savaşa hazırlamak diğer yandan cephe gerisini savaşın olası zararlarından korumak gibi amaçlarının olması askeri özelliğinin ağır basmasını sağlamıştı. Tunaya, *a.g.e.*, s. 448.

²²² *Tanin*, S: 1497, 18 Kânûn-ı Sâni 1328 (31 Ocak 1913). Kurucu ve yöneticileri arasında Sultan Mehmed Reşat, Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Harbiye Nazırı Enver Bey, Şeyhülislam Hayri Efendi, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Mehmed Sait Halim Paşa, Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey, Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşa, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Posta Telgraf ve Telefon Nazırı Oskan Efendi, Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı Süleyman Elbustani Efendi yer aldı. Tunaya, *a.g.e.*, s. 448; Kurucu üyeler 1 Şubat 1913 tarihinde Şerif Ali Haydar Bey başkanlığında Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti dairesinde toplanarak nizamnameyi oluşturup vilayete telgrafla bildirmiş ve idare heyetini belirlemişlerdi. İdare heyeti başkanlığına Eski Nafia Nazırı Hulusi Bey, muavinliğe eski mebuslardan İsmail Hakkı Bey, azalıklara ise Doktor Esad Bey, Baro Reisi Celal Arif, Eski Liman Reisi Miralay Mustafa, Midhat Paşazade Ali Haydar, Midhad Bey ve Mevlevi Şeyhi Abdülbaki Efendi seçilmişti. *Tanin*, S: 1499, 20 Kânûn-ı Sâni 1328 (2 Şubat 1913).

²²³ *Tanin*, S: 1499, 20 Kânûn-ı Sâni 1328 (2 Şubat 1913).

²²⁴ *Tanin*, S: 1503, 24 Kânûn-ı Sâni 1328 (6 Şubat 1913).

²²⁵ *Tanin*, S: 1507, 28 Kânûn-ı Sâni 1328 (10 Şubat 1913).

²²⁶ *Tanin*, S: 1509, 30 Kânûn-ı Sâni 1328 (12 Şubat 1913).

²²⁷ *Tanin*, S: 1518, 8 Şubat 1328 (21 Şubat 1913).

²²⁸ *Tanin*, S: 1513, 3 Şubat 1328 (16 Şubat 1913).

göndermişti.²²⁹ Ordu kazası Perşembe nahiyesinin 12 köyünün ahalisi ise bir haftada topladığı 30.000 kuruşu iane-i harbiyeye bağışladı.²³⁰ Gümüşhane’de tahvilatı bedeline mahsub edilmek üzere 100.000 kuruş harp ianesi olarak mal sandığına teslim edildi.²³¹ Aybastı nahiyesi ahalisi bir yıllık vergilerinin miktarı hesaplanarak 60.000 kuruş,²³² Görele ahalisi de bir yıllık vergileri olan 25.086 kuruşu mal sandığına teslim etti.²³³

15. 1. Trabzon Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi

Balkan Savaşları ve ülkenin içinde bulunduğu maddî zorluklar karşısında cephe gerisindeki halkın varını yoğunu ortaya koyarak cemiyetler kurduğu, yapacağı maddî yardımları örgütlediği ve ülkenin en ücra köşesine kadar fedakârlığını gösterdiği bir dönemdi. Trabzon Müdafaa-i Milliye Hanımlar Şubesi de bu dönemde İstanbul’da kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Merkezi Umumi-sinin²³⁴ bir şubesi olarak faaliyet gösterdi. 14 Şubat 1913 Pazartesi günü Zağanos’taki Rüştüye mektebinde yapılan toplantıda başta Vali Mehmet Ali Ayni Bey’in Hanımı olmak üzere Hamamizade İhsan Bey’in Hanımı, Mektebi Sultani Tarih Öğretmeni Abdülvahap Bey’in Hanımı ve Müdde-i Umumî Muavini Suat Bey’in Hanımı oldukça duygusal konuşmalar yaptılar. Bu konuşmaların etkisi ile zengin-fakir bütün kadınlar elllerinden gelen bağışlarda bulundu. Altın bilezik ve elmas küpeden 90 yaşındaki bir kadının kefenlik parası olan 4 liraya varan değişik miktarlarda bağışlar yapıldı. Toplantının ardından İstanbul’da toplanan Müdafaa-i Milliye Hanımlar Heyetine de bir telgraf çekildi. İlk toplantıya katılmayan Trabzon hanımlarının isteği üzerine 18 Şubat 1913 tarihinde ikinci bir toplantı daha yapıldı. Toplantıda İnas Rüştüye Mektebi Muallime-i Evveli Hanım ile Dava Vekili Ömer Fevzi Efendi’nin refikası birer konuşma yaptı. Konuşmalardan sonra İstanbul’dan cevaben gönderilen telgraf okunmuş, ardından Trabzon hanımlarının bağışları gerçekleşmişti. Trabzon kadınları iki toplantıda yaklaşık 932 lira bağış toplamıştı.²³⁵

²²⁹ *Tanin*, S: 1519, 9 Şubat 1328 (22 Şubat 1913).

²³⁰ *Tanin*, S: 1527, 18 Şubat 1328 (2 Mart 1913).

²³¹ *Tanin*, S: 1531, 21 Şubat 1328 (6 Mart 1913).

²³² *Tanin*, S: 1532, 22 Şubat 1328 (7 Mart 1913).

²³³ *Tanin*, S: 1534, 24 Şubat 1328 (9 Mart 1913).

²³⁴ İstanbul Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti, Teali-i Nisvan Cemiyeti ile Hilal-i Ahmer Hanımlar Cemiyetinin üyeleri tarafından oluşturuldu. *Tanin*, S: 1513, 3 Şubat 1328 (16 Şubat 1913). Heyet, 8 Şubat 1913 tarihinde Darülfunun Salonunda Prenses Nimet Hanımefendi başkanlığında bir toplantı düzenlendi. Çeşitli konuşmaların yapıldığı toplantıda kadınların ziynet eşyalarından ve çeşitli miktarlarda bağışlardan oluşan iane toplandı. *Tanin*, S: 1506, 27 Kânûn-ı Sâni 1328 (9 Şubat 1913). Cemiyetin ikinci toplantısı 15 Şubat 1913 tarihinde Nazime Sultan başkanlığında Darülfunun Salonunda gerçekleşti. Bu toplantıda da çeşitli miktarlarda bağışlar yapıldı. *Tanin*, S: 1513, 3 Şubat 1328 (16 Şubat 1913). Cemiyetin toplantıları ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998.

²³⁵ Veysel Usta, “Balkan Harbinde Trabzon: Trabzon Gönüllüleri ve Yardımlar”, *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu (16-18 Mayıs 2006)*, C: 1, Trabzon 2011, s. 295; *Tanin*, S: 1528, 18 Şubat 1328 (3 Mart 1913). *Tanin* gazetesi Trabzon kadınlarının bu

16. Trabzon İdman Yurdu

Trabzon'da kurulan ilk spor cemiyeti İdman Yurdu'dur. Kulüp, İstanbul Muallim Mektebi'nden mezun olup Trabzon Muallim Mektebi Usul-i Tedrisi (Pedagoji) öğretmenliği görevine atanan Halil Nihad Bey'in (Karlıklı) bir spor kulübü oluşturulması yönünde çabaları sonucunda 1913 yılında Kırmızı Beyaz renkler altında kuruldu. Trabzon gençliğini atıl durumundan kurtarma ve İstanbul'da önemli bir spor uğraşı olan futbolu Trabzon'da da gençliğin hizmetine sunmak isteyen Halil Nihad Bey'e Muallim Lütfi, belediye üyelerinden Osman Cudi ve diğer bazı kişilerin destek vermesi ile kurulan İdman Yurdu 30 kadar üyesi ile faaliyete başlamıştı. Kulüp çok etkili ve canlı bir spor hareketi gösteremese de Kavakmeydanı'nda yapılan çeşitli antrenmanlardan sonra Rumlarla yaptığı maçı kazanmıştı. Kulüp üyeleri futbolun Trabzon gençlerine tanıtılıp sevdirmesi amacıyla Vakfıkebir, Akçaabat, Şarlı ve Görele'de Türk Ocağı ile birlikte maçlar düzenledi. İdman Yurdunun genç öğretmenlerin özverili çalışmaları ile gösterdiği faaliyetler resmi makamların ilgisini çekmişti. Trabzon'daki spor faaliyetlerinin daha bilimsel ve profesyonel olarak yerleşmesi için Meclis-i Umumî-i Vilayet tarafından İstanbul'da açılan izcilik kursuna Trabzon'dan da yedi öğretmenin katılması kararlaştırıldı. Bu öğretmenler arasında İdman Yurdu Kulübü kurucusu Halil Nihad Bey de yer almıştı. Halil Nihad Bey daha sonra Trabzon Lisesi Beden Eğitimi Öğretmenliği görevine atanmış, böylece beden eğitimi ve futbolu bu okula da getiren kişi olmuştu. İdman Yurdu Spor kulübü bir yıllık bir faaliyetin ardından üyelerinin ve Trabzon'daki gençlerin I. Dünya Savaşı nedeniyle silahaltına alınması üzerine kapandı.²³⁶

17. Rum Akritas Spor Kulübü

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon'da kurulan bir diğer spor kulübü Rum Akritas Kulübü'dür. Kulüp, Rus işgali döneminde, 1916 yılında Gavurmeydanı'nda (Meydanı Şarkî) kuruldu. Kulübün bina ve saha meselesinin çözümü Trabzon Belediyesinde çalışan Alkiriadis Sidiropulos adlı Rum tarafından, Türklerin muhaceret esnasında terk ettiği taşınmazlara el konularak gerçekleştirildi. Spor alanında bazı Rumların desteği alınmış, ayrıca İsveç'ten getirilen spor aletleri ile tam

toplantısıyla ilgili haberi şu satırlarla vermişti: *İstanbul'da Darülfunun binasında payitaht hanım hemşerilerine imtisalen aynı fikir ve emel ve vatanperverane ile Trabzon hanımları da Rüşdiye binasında akd-ı içtima ile Kuran-ı Kerim ve mevlidi nebevi kiraatı nutuklar irad olunarak bir saat zarfında 1000 liraya karib iane-i taahhüd olunduğu ve maddî ve manevî fedakarîye amade buldukları Müdafaa-i Milliye Hanımlar Şubesinin işarından anlaşılmuş işbu hareket-i vatanperverane şayan-ı takdir ve tahsin görülmüştür. Tanin, S: 1524, 14 Şubat 1328 (27 Şubat 1913). Toplantı hakkında Tanin gazetesinin bir başka sayısında da Trabzon'da Meşveret gazetesinden alıntı yapılarak bazı ayrıntılar ve konuşma metinleri yayımlandı. Tanin, S: 1533, 23 Şubat 1328 (8 Mart 1913). Bu dönemde Giresun hanımları da iane faaliyetine başlayarak 20 Şubat tarihine kadar topladıkları 7.383 kuruşu mal sandığına teslim etmişlerdi. Tanin, S: 1518, 8 Şubat 1328 (21 Şubat 1913).*

²³⁶ Hikmet Öksüz-Veyssel Usta-Atilla Alp Bölükbaşı, *Trabzon'da Spor*, C: 1, Seçil Ofset, İstanbul 2011, s. 72-76.

teşekküllü bir spor kulübü olması yönünde çalışmalar yapılmıştı. Mahalle ilkokulunda yapılan ilk yönetim kurulu toplantısında Trabzon'un zenginlerinden Kostaki Teofilaktos kulübün başkanlığına seçilmişti. Trabzon'daki Rum tüccarların da desteklediği kulüp Rus işgalinin sona ermesi ile birlikte her türlü destekten mahrum kaldığı için kapandı.²³⁷

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan yaşadığı dönüşümlerin ürünü olan dernek faaliyetleri imparatorluk genelinde II. Meşrutiyet ile birlikte yoğunlaştı. 1908 yılından itibaren bu faaliyetlerin ortaya çıktığı yerlerden biri olan Trabzon'da I. Dünya Savaşı yıllarına kadar muhtelif amaçlarla pek çok cemiyet kuruldu. İttihat ve Terakki Cemiyetinin etkili olduğu Trabzon'da bu örgütün varlığı dernekleşme hızını arttırdı. Bununla birlikte vilayetin ekonomik, sosyal ve kültürel potansiyeli de bu alanlara yönelik cemiyet faaliyetlerine ivme kazandırdı. Böylece siyasi cemiyetlerden yardım amaçlı olanlara mesleki örgütlenmelerden spor kulüplerine kadar çok çeşitli sivil toplum faaliyetleri gerçekleştirildi.

Meşrutiyet'in ilanı sonrasında halk düzeyinde yaşanan en önemli değişim *tebaadan vatandaşa* geçiştir. Yeni düzen uzun zamandır arzulanan hürriyet arayışını sonuçlandırmış, devlet ve toplum arasında kurulacak bağla bütün meselelerin çözülebileceği inancını ortaya çıkarmıştı. Halk kısmen de olsa yönetime ortak olma hakkını elde etmiş bununla birlikte meşrutiyetin korunması gereken bir hayat tarzı olarak görülmesi toplumun her katmanının fikir yürütmesine imkân tanımıştı. Dolayısıyla siyasi ve idari yönden yaşanan bu değişim sosyal ve kültürel yaşamın da şekillenmesini sağlamıştı. Kurulan parti, cemiyet ve kulüpler, ayrıca basın-yayın faaliyetlerinin yoğunlaşması bu değişimin somut verileridir. Tanzimat'tan itibaren sürdürülen topyekûn modernleşme idealinin halk nezdinde de meşrulaştığı bu süreçte iktidara etki eden kitle açısından bakıldığında anayasal düzenin bir yandan iç ve dış sorunları kolaylıkla çözüme kavuşturacağı inancının varlığı, diğer yandan halkın her yönden aydınlatılması ve vatandaşlık bilincinin arttırılmasının meselelerin çözümüne katkı sunacağı fikri örgütlenmenin merkezden taşraya doğru gelişmesini sağlamıştır.

Bu anlamda II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon'da kurulan cemiyetlerin pek çoğunun kuruluş amaçları ve faaliyetlerine bakıldığında devletin idealleri ve algıları ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Dolayısıyla bu faaliyetlerin büyük bir kısmı merkez eksenli oluşturulmuştur. Bu durumun temel nedeni iktidardaki kadroların ordu ve savunma için halka başvurmayı gerekli görmesindedir. Nitekim II. Meşrutiyet Dönemi art arda gelen savaşlarla oldukça zor günlerin geçirildiği bir süreçtir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Donanma Cemiyeti ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi yardım ve destek amaçlı cemiyetlerin ülkenin içinde bulunduğu savaş ve olağanüstü koşullar altında vatanın savunulması ve korunmasına yönelik faaliyetleri de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Esasen iktidarın ideolojisini iletme, ekonomik kaynak sağlama gibi alanlarda araç ve aracı konumunda olan bu cemiyetler mer-

²³⁷ Öksüz ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 79.

kezle olan ilişkileri dolayısıyla diğer teşkilatlanmalara göre oldukça aktif olup kazalarda da hızlı bir şekilde örgütlenmişlerdi. Elbette bu cemiyetlerin gerek merkez heyetlerini gerekse taşra teşkilatlarını oluşturan kadroların İttihatçı olması faaliyetlerinin geniş alanlara yayılmasına imkân vermiştir. Nitekim Donanma Cemiyeti ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İttihat ve Terakki güdümünde kurulmuş ve faaliyet göstermişti. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve nihayet I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı olağanüstü koşullar altında bu yardım cemiyetleri vasıtasıyla halkın manevi duyguları özellikle vatanseverlik vurgusu ile harekete geçirilmiş, böylelikle maddi açıdan önemli ölçüde halk desteği sağlanmıştı.

İstanbul merkezli örgütlenmelerin şubelerinin oldukça kısa bir sürede vilayetin en uca köşesine kadar yapılandığı Trabzon bu anlamda başkentin siyasi, sosyal ve kültürel atmosferinin kısa zamanda hissedildiği yerlerden biri olarak görülmektedir. Diğer yandan Trabzon'da ittihatçı politikaları destekleyen başta *Trabzon'da Meşveret* gazetesi olmak üzere basının kamuoyu oluşmasındaki katkısı da önemli bir etkendi. Gazete sütunlarında sıkça yer verilen bağışçı isimleri ve yardım miktarları halka ulaşılmasına ve halkın katılımının teşvik edilmesine katkı sunmuştu. Donanma Cemiyeti I. Dünya Savaşı sonrasında kapatılmış, Cumhuriyet Dönemi'nde kurulan Tayyare Cemiyeti de güçlü bir hava teşkilatı oluşturmak için benzer şekilde faaliyet göstererek Trabzon'da da teşkilatlanmıştır. Rus işgalinin ardından faaliyetleri kesintiye uğrayan Hilal-i Ahmer Cemiyeti de 1918 yılında yeniden kurulmuştur. Esasen olağanüstü koşulların ortaya çıkardığı meseleler yalnızca merkez güdümlü cemiyetlerin ortaya çıkmasına değil aynı zamanda yerel yardım cemiyetlerinin de oluşturulmasına zemin hazırlamıştı. Savaş koşullarında gerekli desteği sağlamak için oluşturulan Trabzon Gönüllüleri Muavenet-i Sıhhîye Cemiyeti ve salgın hastalıklara karşı tedbirler almak amacıyla teşebbüs edilen Trabzon Osmanlı Fakirperver Cemiyeti de bu çerçevede değerlendirilmelidir. İlkokul düzeyinde okullaşmanın artması, kimsesiz ve yoksul çocukların eğitim ve yaşam şartlarının düzeltilmesi için kurulan Terakki-i Maarif ve Himaye-i Etfal cemiyetine verilen destek de yerel eşrafın şehrin sosyal ve kültürel sorunlarına duyarlı olduğunu göstermektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyetine bağlı bir kulübün Meşrutiyet'in ilk aylarında faaliyete geçmesi ve birçok etkinliğin merkezi konumunda yer alması cemiyetin Meşrutiyet öncesinden itibaren Trabzon'a önem verdiğini ve burada faal olduğunu göstermektedir. Kulübün şehirdeki sosyal ve kültürel faaliyetlerin merkezi konumunda olması, siyasi gücün taşradaki etkinliğini kulüp vasıtasıyla devam ettirme çabası olarak düşünülebilir. İttihat ve Terakki Kulübü toplantılarının yapıldığı, çeşitli konularda konferansların verildiği, milli bayramların kutlandığı, hatta hastalıkların tedavi edildiği merkezler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu kulüpler Cumhuriyetin ilk yıllarında faaliyet gösteren Türk Ocağı ve 1932 yılında kurulan Halkevleri ile de benzerlik göstermektedir.

Dönemin kültür cemiyeti olarak faaliyet gösteren Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübü gerçekleştirdiği etkinliklerle toplumun önemli bir ihtiyacını karşılamıştır. Hamamizade İhsan Bey'in başkanlığında faaliyetlere başlayan cemiyet

tiyatro gösterilerinden dil kurslarına, bilimsel konferanslardan müzik etkinliklerine kadar sosyal ve kültürel açıdan gerçekleştirdiği faaliyetlerle dönemin en aktif kulüplerinden biri olmuştur.

Trabzon'da kurulan kültür, sosyal yardım ve ekonomik amaçlı cemiyetlerin kuruluş amaçları ve idare heyeti yapılanmalarında *ittihad-ı anasır* düşüncesi ile hareket edilmiş, cemiyetlerin bütün Osmanlı vatandaşlarına açık olduğu özellikle belirtilmiştir. Osmanlı Kulübü, kuruluşunda *muhtelit olması* yönünde karar alınan ve bütün unsurları kapsar şekilde teşkilatlanmış bir yapıdaydı. İttihat ve Terakki kulüplerinde de görülen bu özellik, cemiyetle doğrudan ilişkisi bulunmamakla birlikte Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübünün faaliyetlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Kulübün din, ırk ve milliyet ayrımı gözetmeksizin bütün unsurlara açık olduğunu ilan etmesi ve faaliyetlerinde bu ilkeyi açıkça ortaya koyması, Meşrutiyetin ilk yıllarında toplumun ortak bir ideal çerçevesinde bir arada olma çabasına işaret etmektedir. Henüz ayrışmanın şekillenmediği bu yıllarda böyle bir profilin oluşmasında 1909 Cemiyetler Kanunu'nun ayrılıkçı ve milliyetçi siyasi cemiyet kurulmasını yasaklaması da etkili olmalıdır.

Gayrimüslimlerin Müslümanlara nazaran ekonomik faaliyetlerde ve özellikle ticarete güçlü ve aktif oluşu bu alandaki örgütlenmelerde de hâkim unsur olmalarını sağlamıştır. Trabzon Osmanlı Kulübü adıyla kurulan ve üyelerinin büyük bölümünü Trabzon'un muteberan ve tüccarlarının oluşturduğu Tüccar Kulübü içerisinde Rum unsurlar daha etkiliydi. Benzer şekilde bazı kalifiye mesleklerde de Türk ve Müslüman unsurun sayıca az olduğu cemiyet faaliyetleri üzerinden de fark edilmektedir. Nitekim dönemin kaynaklarının gösterdiğine göre eczacı, avukat gibi mesleki örgütlenmelerin yönetici kadroları büyük oranda gayrimüslim unsurlardan oluşmaktadır.

Trabzon'da spor kulüplerinin temellerinin de atıldığı bu dönem spordaki örgütlenme kültürüne sunduğu katkı anlamında oldukça önemlidir. I. Dünya Savaşı ile kesintiye uğrayan bu süreçte Milli Mücadele yıllarında Trabzonluların ilk oluşturduğu cemiyetler arasında spor kulüplerinin yer alması bu katkıyla açıklanabilir.

Cemiyet yönetimlerinde görev yapan kişilerin profiline bakıldığında memur, eşraf ve aydınlardan oluştukları görülür. Bu kişiler teşkilatçı özellikleri ile toplumu yönlendirmişlerdir. Bu tarihlerde ittihatçıların toplumu yönlendirmedeki rolü yadsınamaz. Nitekim özellikle ilk yıl içinde vilayette görev yapan ve etkili bir hatip olarak göze çarpan Mehmet Emin Bey (Yurdakul) pek çok faaliyette ön saflardadır. Yine basın faaliyetlerinde ittihatçıların etkinliği de kamuoyu sağlamada önemli bir etkidir. Naci Bey'in sahibi olduğu *Trabzon'da Meşveret* gazetesi cemiyetin sözcüsüdür. Trabzon'un yetiştirdiği önemli isimlerden Hamamizade İhsan Bey'in bir kültür kulübünün başkanı olarak yer alması da faaliyetlerin geniş kitlelere ulaşmasında son derece etkilidir. Bu dönemde özellikle merkez eksenli cemiyetlerin idare heyetleri Trabzon'un belli başlı ailelerine mensup, diğer bir ifade ile önde gelen eşrafi tarafından oluşturulmuştur. Diğer yandan gayrimüslim unsurların da Osmanlı vatandaşı olarak cemiyet yönetimlerinde ve yardım faaliyetlerinde aktif oldukları anlaşılmaktadır. Kadınların da bu sürece katıldığı ve genellikle yönetici, memur, aydın veya eşraf ailelerine mensup oldukları görülmektedir. Trabzon

kadınları vatanseverlik göstergesi ile Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubelerini oluşturmuş, Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezini açarak cephe gerisinde destek vermişti. Üstelik hanımların açtığı Hilal-i Ahmer Hanımlar Hastanesi I. Dünya Savaşı yıllarında bölgenin ihtiyacını karşılamada önemli kuruluşlarından biri olmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan sosyal ve kültürel amaçlı dernekler lisan kursları, konferanslar, tiyatro etkinlikleri, kutlamalar, tören ve spor etkinlikleri ile toplum yaşamına canlılık kazandırdı. Cemiyetlerin faaliyetlerinin sürekliliği açısından bakıldığında dönemin koşulları ve idare heyeti üyelerinin aktif ve etkili oluşu belirleyici olarak göze çarpmaktadır. Dönemin yerel kaynakları sınırlı olduğu için kimi cemiyetlerin faaliyetlerinin takibi açısından net bilgilere ulaşmak mümkün olmasa da sözü edilen dönemin şartları içerisinde Trabzon'da cemiyet kültürünün oluştuğu ve bu sürecin Milli Mücadele ve Cumhuriyet'e alt yapı oluşturup toplumun yönlendirilmesinde fayda sağladığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

1-Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü, Tahrirat Kalemi (DH. EUM. THR.), 76/45.

BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi (DH. EUM. AYŞ.).

BOA, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller (Y. PRK. AZJ.), 21/62.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.01/40.237.13.

BCA, 490.01/1792.1263.

BCA, 490.01/715.442.1.

Kızılay Arşivi (KA)

TBMM Arşivi, TBMM Üyeleri İçin Tercüme-i Hal Kağıdı (Mehmet Emin Yurdakul), Devre: 5, İçtima Senesi: Fevkalade, Sicil No: 380, Dosya No: 54.

2-Gazete ve Dergiler

Feyz, Hekim, İkdâm, Tanin, Trabzon'da Meşveret, Yeni Yol

3-Kitaplar ve Makaleler

1335(1919) Senesinde Müneakid Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Aid Merkez-i Umumi Raporu, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1335.

1339 senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen Rapor(1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, 1339.

ADA, Hüsnü, *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

AKBAL, İsmail, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınları, Trabzon 2008.

KARAL AKGÜN, Seçil -ULUĞTEKİN, Murat, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Kızılay Yay., Ankara 2000.

AKSOY, Volkan, “Trabzon'da “On Temmuz” Bayramı Kutlamaları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 13, Güz 2012, ss. 49-58.

-----, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2014.

AKTAŞ, Esat, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.

ALBAYRAK, Hüseyin, *Trabzon Basın Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1994.

ALKAN, Mehmet Ö., “Osmanlı'da Cemiyetler Çağı”, *Tarih ve Toplum- Osmanlı'da Cemiyetler -I*, C: 40, S: 238, 2003, ss. 4-12.

----- “Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945”, *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Ed. Ahmet N. Yücekök, İltar Turan, Mehmet Ö. Alkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1998, ss. 45-73.

AYDOĞAN, Erdal, “Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları”, *Atatürk Dergisi*, C: 3, S: 3, 2003, ss. 67-74.

BAL, Mehmet Akif, *Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri*, Çatı Yayınları, İstanbul 2007.

BEYOĞLU, Süleyman, *İki Devir Bir İnsan: Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Bengi Yayınları, İstanbul 2011.

BİRİNCİ, Ali, “Trabzon'da Matbuat ve Neşriyat Hayatı (1865-1928)”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, (1-3 Haziran 1988)*, Samsun 1990, ss. 2-14.

-----, “Meşveretçi Naci Bey ve Gazetesi”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 5, S: 5, 2008, ss. 139-149.

Bir Ömür Bir Şehir: Trabzonlu Gazeteci Cevdet Alap'ın Anıları, Haz. Hikmet Aksoy, Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Yay., Trabzon 2008.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997.

ÇAKMAKTEPE, Zehra, *Donanma Mecmuası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.

ÇAPA, Mesut, “Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü”, *Tarih ve Toplum*, C: 19, S: 113, Mayıs 1993, ss. 47-49.

----- *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

ÇAPA, Mesut-USTA, Veysel, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon Vilayeti İle Yazışmalar*, Derya Kitabevi, Trabzon 1997.

ÇULFAZ Mustafa, “Anadolu’nun İlk Tıp Gazetelerinden: Hekim”, *Anadolu’nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim*, Çev. Mustafa Çulfaz, Tabip Odası, Trabzon 2007, ss. XXXV-XLIII.

Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti Usul-ı Cibayet Talimatnamesi, Edeb Matbaası, İstanbul 1327.

EMİROĞLU, Kudret, “Trabzon’da Jön Türkler: Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”, *Trabzon*, S: 3, Ankara 1989, ss. 58-60.

-----, “Maliye Nazırı Cavit Bey’in Trabzon Gezisi”, *Trabzon*, S: 4, Ankara 1990, ss. 53-59.

-----, “1908’de Trabzon Lisesi’nde Boykot”, *Trabzon*, S: 4, Ankara 1990, ss. 36-38.

-----, “Trabzon’da Sopalı Seçimler”, *Tarih ve Toplum*, C: 17, S: 97, 1992, ss. 41-46.

-----, “Trabzon’da Avusturya Boykotu (1908)”, *Toplumsal Tarih*, S: 8, 1994, ss. 17-21.

-----, *Anadolu’da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet’in İlanı*, İmge Kitabevi, Ankara 1999.

-----, “Vilayet Salnamelerine Göre Trabzon’da Bürokrasi ve Eşraf”, *Kebikeç*, S:14, 2002, ss. 155-172.

-----, “Trabzon’da XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kahvehane ve Kitabevi Bağlamında Toplumsal Tabakalanma, Kültür ve Siyaset”, *Kebikeç*, S: 10, 2000, ss. 187-222.

GÖK, Nurşen, *Donanma Cemiyeti’nin Anadolu’da Örgütlenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

-----, “Donanma Cemiyeti’nin Anadolu’da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C:27, S:43, 2008, ss. 77-93.

HANIOĞLU, Şükrü, “Cemiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 329-331.

HATEMİ, Hüseyin, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 1, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss. 198-204.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devleti’nde İlmî ve Meslekî Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu (3-5 Nisan 1987)*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1987, ss. 1-29.

-----, “19. Asrın Başlarında -Tanzimat Öncesi- Kültür ve Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmîyesi Olarak Bilinen Ulema Grubunun Buradaki Yeri”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu (3-5 Nisan 1987)*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1987, ss. 43-74.

KAPLAN, Leyla, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998.

KAYRA Mediha, *Hoşça Kal Trabzon Merhaba İstanbul*, Haz. ve Türkçeye Çev. Cahit Kayra, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2013.

KÖKSAL, Ülkü, *Trabzon'da Dernekleşme Süreci (1919-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2015.

LERMİOĞLU, Muzaffer, *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş- Hicret Anıları*, Has Matbaa, İstanbul 2011.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C: 3 İçtima:1, 9.12.1324.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, Agop Matyosyan Matbaası, İstanbul, 1327.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1331.

ÖKSÜZ, Hikmet-USTA, Veysel, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu: Hayatı, Hatıratı, Trabzon'un Yakın Tarihi ve Yassıada Mektupları*, Serander Yayınları, Trabzon 2018.

-----, USTA, Veysel-BÖLÜKBAŞI, Atilla Alp, *Trabzon'da Spor*, C:1, Seçil Ofset, İstanbul 2011.

ÖKSÜZ, Melek, "II. Meşrutiyet Döneminde Dernekçiliğe Taşradan Bir Örnek: Trabzon Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübü", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 2, 2007, ss. 55-66.

-----, "Girit Meselesinin Belirsizlik Yılları (1908-1911)", *Karadeniz Araştırmaları*, S: 25, 2010, ss. 93-114.

-----, "Trablusgarp ve Bingazi Havalisi Mevaki-i Harbiyyesi İane Defteri"ne Göre Trablusgarp Savaşı İçin Trabzon'dan Toplanan Yardımlar", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S:15, Güz 2013, ss. 147-203.

-----, "Trabzon'da Meşveret Gazetesine Göre Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti Trabzon Şubesi ve Faaliyetleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 16, Bahar 2014, ss. 115-155.

-----, *Trablusgarp Savaşı ve Donanma Cemiyeti'ne Trabzon Vilayetinden Yardımlar*, Serander Yayınları, Trabzon 2016.

ÖNAL EMİROĞLU, Çiğdem- EMİROĞLU, Kudret, *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti: Paris Merkezi Yazışmaları Kopya Defterleri (1906-1908)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017.

ÖZÇELİK, Selahittin, *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

ÖZSARI, Mustafa, *Mehmet Emin Yurdakul (Şiir Anlayışı ve Şiirlerinde Milli Değerler)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 1996.

ÖZTÜRK, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM- II. Dönem 1923-1927*, C: III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

-----, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-III. Dönem 1927-1931*, C: III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

TARAKÇIOĞLU, Mustafa Reşit, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi, Trabzon 1986.

TEPEKAYA, Muzaffer - KAPLAN, Leyla, “Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:10, Konya, 2003, ss. 147-201.

TOPALLI, Osman Fikret, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklâl Harbi Tarihlerinde Giresun, Milli Mücadele Günlerinden İzler, Notlar, İntibalar*, Haz. Veysel Usta-Mustafa Çulfaz, Serander Yay., Trabzon 2017.

TOPRAK, Zafer, “1909 Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C:1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 205-208.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C:1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

UÇMAN, Abdullah, ‘Mehmet Emin Yurdakul’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 43, İstanbul 2013, ss. 613-614.

USTA, Veysel, “Erzurum Kongresi'nin “Casus”u Ömer Fevzi Bey ve Kongre Kararları Aleyhindeki Yazıları”, *Toplumsal Tarih*, S: 45, Eylül 1997, ss. 53-58.

-----, “Milli Mücadele Yıllarında İki Trabzonlu: Eyübzade Ömer Fevzi ve Esad Ömer Eyyübi”, *Toplumsal Tarih*, S: 49, Ocak 1998, ss. 47-48.

-----, “Tanzimattan Cumhuriyete Trabzon'da Sağlık”, *Anadolu'nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim*, Yeni harflere aktaran: Dr. Mustafa Çulfaz, Serander Yayınları/ Trabzon Tabip Odası, Trabzon 2007, ss. XIX-XXXIV.

-----, “Balkan Harbinde Trabzon: Trabzon Gönüllüleri ve Yardımlar”, *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu (16-18 Mayıs 2006)*, C: 1, Trabzon 2011, ss. 303-313.

USTA, Veysel-TULUK, Ömer İskender, *Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon'da Tiyatro*, Serander Yay., Trabzon 2017.

UZUN, Mustafa, “Hamâmîzâde Mehmed İhsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 15, İstanbul 1997, s. 435-436.

VARLIK, Bülent, “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss. 99-102.

YILMAZ, Özgür, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Libra Kitap, İstanbul 2014.

